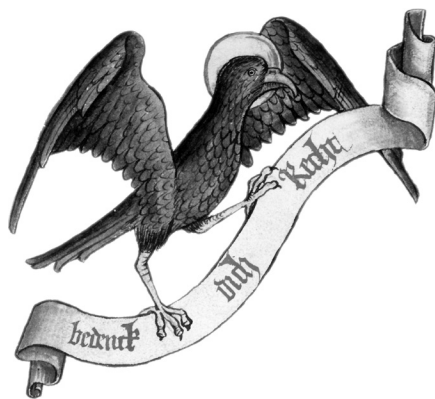

Særtryk af
FUND OG FORSKNING
I DET KONGELIGE BIBLIOTEKS
SAMLINGER

Bind 50
2011

With summaries

KØBENHAVN 2011
UDGIVET AF DET KONGELIGE BIBLIOTEK

Om billedet på papiromslaget se s. 169.

Det kronede monogram på kartonomslaget er tegnet af
Erik Ellegaard Frederiksen efter et bind fra Frederik III's bibliotek

Om titelvignetten se s. 178.

© Forfatterne og Det Kongelige Bibliotek

Redaktion: John T. Lauridsen
med tak til Ivan Boserup

Redaktionsråd:
Ivan Boserup, Grethe Jacobsen, Else Marie Kofod,
Erland Kolding Nielsen, Anne Ørbæk Jensen,
Stig T. Rasmussen, Marie Vest

Fund og Forskning er et peer-reviewed tidsskrift.

Papir: Lesebo Design Smooth Ivory 115 gr.
Dette papir overholder de i ISO 9706:1994
fastsatte krav til langtidsholdbart papir.

Grafisk tilrettelæggelse: Jakob Kyril Meile
Nodesats: Niels Bo Foltmann
Tryk og indbinding: SpecialTrykkeriet, Viborg

ISSN 0060-9896
ISBN 978-87-7023-085-8

“MÅSKE VIL VI EN GANG GLÆDES VED AT MINDES DETTE”

Om Giacomo Castelvetro's håndskrifter

i Det Kongelige Bibliotek

AF

ANDERS TOFTGAARD

Man kan have en tendens til at tænke på Italien i 1500-tallet som en Mensfarvet katolsk størrelse. Men den italienske halvø var i 1500-tallet behersket af en række forskellige magter med forskellige interesser og deraf følgende indbyrdes konflikter og intriger. Der var også forskellige italienske reformationsbevægelser og italienske protestanter, som i løbet af århundredet måtte søge lykken andre steder end Italien – eller flygte fra personlig ulykke i Italien.¹ Blandt disse finder man Giacomo Castelvetro (1546–1616), født to år efter den italienske digter Torquato Tasso (1544–1595) og død samme år som den danske forfatter Anders Sørensen Vedel (1542–1616).

Landflygtig fra sit elskede Modena rejste Castelvetro rundt i et Europa præget af reformation, modreformation og religionskrige, hvor han viderebragte det fineste af den italienske renæssancekultur til Jakob 6. og Dronning Annas hof i Edinburgh, til Christian 4.s København og til Shakespeares London, alt imens han til stadighed samlede på håndskrifter om italiensk litteratur – med en særlig interesse for Modena, Padova, og det let uanstændige – og europæisk samtidshistorie – med en særlig interesse for kirkestaten, religionsstridighederne, sin hjemegn og krigene mod tyrkerne.

Giacomo Castelvetro's rejser i Europa ledte ham blandt andet til et ophold i Danmark i 1594–1595. På Det Kongelige Bibliotek befinder sig flere bøger og håndskrifter, der har tilhørt Giacomo Castelvetro, og som for nogles vedkommende kan tænkes at have befundet sig i Danmark siden Castelvetro's ophold i Danmark. Ikke desto mindre har Giacomo Castelvetro tilsyneladende fløjet under radarhøjde i forhold

¹ Internationalt er der selvfølgelig historisk forskning om emnet. Grundlæggende er Delio Cantimoris: *Eretici italiani del cinquecento. Ricerche storiche*, Firenze 1939, og John Tedeschis bibliografiske værker. Massimo Firpo har skrevet om det reformatoriske miljø i Modena.

til de mangesidige studier af den kulturelle kontekst han indgik i.² Hensigten med nærværende artikel er at gøre opmærksom på Giacomo Castelvetro tilstedeværelse i Danmark i perioden omkring Christian 4.s tronbestigelse samt at beskrive de enestående italienske håndskrifter i Det Kongelige Biblioteks samlinger, som stammer fra hans hånd.

Om Giacomo Castelvetro

Giacomo Castelvetro (1546–1616)³ var født i Modena som nevø af den kendte litterat Ludovico Castelvetro (1505–1571), der havde deltaget i nogle af de væsentligste litterære polemikker og kommenteret Aristoteles' poetik på italiensk. Som udløber af en litterær polemik var Ludovico Castelvetro blevet indklaget for den romerske inkquisition af digteren Annibale Caro (1507–1566), beskyldt for at være en "blasfemisk fjende af gud" der ikke troede på livet efter døden, hvorpå han havde måttet gå i udlændighed i det calvinistiske Genève for at undgå den dødsstraf, som den romerske inkquisition havde idømt ham i 1560 som en "anger-

² Han nævnes ikke i nogen af de følgende fremragende arbejder af Harald Ilsøe, som har været til stor hjælp i forbindelse med udarbejdelsen af denne artikel: Harald Ilsøe: Gesandtskaber som kulturformidlende faktor: Forbindelser mellem Danmark og England-Skotland o. 1580–1607. *Historisk tidsskrift*, 11. række, 6, 1960, s. 574–600; Id.: *Udlændinges rejser i Danmark indtil år 1700. En bibliografisk fortegnelse*, 1963; Id.: Udlændinge på håndskriftjagt i det sekstende århundredes Danmark. *Fund og Forskning*, 13, 1966, s. 29–50. Navnet Giacomo Castelvetro optræder på en liste over håndskrifter i Christian Reitzers bibliotek i Id.: *Det kongelige Bibliotek i støbeskeen*, I, 1999, s. 396.

³ Nærværende biografiske skitse bygger på Luigi Firpo: Castelvetro, Giacomo. *Dizionario biografico degli italiani*, XXII, 1979, s. 1–4; Valerio Marchetti og Giorgio Patrizi: Castelvetro, Ludovico. *ibid.*, s. 8–21; John Martin: Castelvetro, Giacomo. *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford, 2004; Eleanor Rosenberg: Giacomo Castelvetro: Italian Publisher in Elizabethan London and his Patrons. *Huntington Library Quarterly*, 6, nr. 2, 1943, s. 119–148; Aldo Scaglione: Giacomo Castelvetro e i conclavi dei papi del Rinascimento. *Bibliothèque d'humanisme et Renaissance*, 27, 1966, s. 141–149; Paola Ottolenghi: *Giacopo Castelvetro. Esule modense nell'Inghilterra di Shakespeare*. Pisa, 1982; Giuseppe Migliorato: Vicende e influssi culturali di Giacomo Castelvetro in Danimarca. *Critica storica*, 19, 1982, s. 243–296; R. J. Roberts: New light on the career of Giacomo Castelvetro. *Bodleian Library Record*, 13, 1988–91, s. 365–9; Chiara Franceschini: Nostalgie di un esule. Note su Giacomo Castelvetro (1546–1616). *Cromohs*, 8, 2003, s. 1–13, <http://www.cromohs.unifi.it/8_2003/franceschini.html> Det grundlæggende biografiske studie om Giacomo Castelvetro fra det 20. årh. er Kathleen T.B. Butler: Giacomo Castelvetro 1546–1616. *Italian Studies*, vol. 5, 1950, s. 1–42, som byggede videre på to tidligere udgivelser fra hendes hånd: Two Unpublished Letters of Giambattista Marino. *The Modern Language Review*, vol. 31, nr. 4, 1936, s. 550–555 og An Italian's message to England in 1614: eat more fruit and vegetables. *Italian Studies*, 2, 1938, s. 1–18.

løs kætter på flugt". Udgangspunktet for anklagen var hans stilistiske, sproglige og litterære kritik af Caros' canzone "Venite all'ombra dei gran gigli d'oro" (Kom ind i ly af de store guldliljer), der i tidens stil priste franskmændenes komme i Italien. Den litterære fejde udviklede sig til en kamp om suveræniteten mellem Den hellige stol og Hertugen af Ferrara, som Hertugen af Ferrara endte med at tabe.

Vi befinder os i afslutningen af Tridentiner-konciliet som varede fra 1545–1563 og bl.a. resulterede i listen over forbudte bøger, *Index Librorum prohibitorum*.

Som 18-årig flygtede Giacomo Castelvetro sammen med sin bror Lelio fra Modena skjult i to kurve på ryggen af et muldyr, og de tog til Genève. Giacomo boede hos onklen Ludovico og fulgte ham også til Lyon, som på det tidspunkt nærmest var en italiensk by i Frankrig, kendt for sit store marked – og for sin bogproduktion. På grund af den anden franske religionskrigs udbrud i 1567 måtte de hastigt forlade Lyon, hvorved Ludovico Castelvetro mistede sin bogsamling og mange manuskripter til egne værker.⁴ I 1568 var Giacomo Castelvetro indskrevet ved universitetet i Basel.

I 1571 døde Ludovico Castelvetro i nærheden af Chiavenna i den schweiziske kanton Graubünden. I 1572 var Giacomo Castelvetro i Röteln i Baden og skrev sammen med Basilio Amerbach, som sammen med Johann Jakob Grynaeus anbefalede ham til eksil-italienernes kirke i London, hvor han tog til. I London blev han af Roger North ansat som hovmester for dennes ældste søn, John, som han i 1575 fulgte på en rejse til Italien. Den varede ca. to år, og i 1577 måtte John North rejse hjem alene, da Giacomo Castelvetro var taget til Modena for at rede sin arv ud. Faderen havde nemlig indskrevet i sit testamente, at Giacomo Castelvetro kun kunne få sin del af arven, hvis han bosatte sig i Modena. Bosat i Modena blev Giacomo Castelvetro imidlertid snart anklaget for at være kætter og han undslap kun ved at afsvære sig den protestantiske tro. Herefter solgte han 1579 sine besiddelser og efter et kort ophold i Basel drog han til London. Her kom han ind under Francis Walsinghams og Philip Sidneys beskyttelse.

I de følgende år arbejdede han tæt sammen med trykkeren John Wolfe, der specialiserede sig i italienske tekster og udgav dels italienske nyklassikere som Guarinis *Pastor fido* og Tassos *Aminta*, dels tekster af omdiskuterede forfattere som Machiavelli og Aretino, men også rejseepos

⁴ Gianfranco Crupi: Castelvetro, Ludovico. Alberto Asor Rosa (red.), *Letteratura italiana. Gli autori*. Torino, Einaudi, I, 1990, s. 496–498.

om den nye verden af helt unge forfattere.⁵ I England var han i kontakt med Francesco Betti og Camillo Sozzini, prominente italienske reformerte. Han tog til bogmarkedet i Frankfurt i 1586 for der at møde Orazio Pallavicino (c. 1540–1600), der året efter skulle blive adlet af dronning Elizabeth, og derfra videre til Basel, hvor han giftede sig med en bolognesisk kvinde, Isotta de' Canonici, der var enke efter den berømte læge og filosof Thomas Liebler (1524–83), kendt under navnet Erastus.

Herefter realiserede Giacomo Castelvetro en tidligere drøm om at komme til Skotland hvor han i 1592–93 blev ansat ved hoffet som italiensk lærer for kong Jakob 6. og dronning Anna, søster til kong Christian 4.⁶ I 1594 døde Castelvetros kone, hvorefter han flyttede til København.

I perioden august 1594 til 11. oktober 1595 befandt han sig i Danmark, hovedsageligt som gæst hos Christian Barnekow (1556–1612), på gårdene Birkholm (nu Løvenborg) og Tølløse. Tiden i Danmark brugte han bl.a. på at lade en mængde samtidshistorisk kildemateriale kopiere med henblik på udgivelse og ordne Barnekows bibliotek.⁷ Der eksisterer i dag ti af disse bind med håndskrifter, særligt rapporter fra ambassadører, de såkaldte *relazioni*.⁸ Heri skrev Castelvetro hvor meget

⁵ Om italienske bøger udgivet i England i disse år, se Soko Tomita: *A Bibliographical Catalogue of Italian Books Printed in England 1558–1603*, Farnham, 2009. For rejseepos, bl.a. om Columbus, se Ottolenghi 1982.

⁶ National Library of Scotland er i besiddelse af et håndskrift med teksten *Ragionamento di Carlo V Imperatore tenuto al re Philippo suo figliuolo* med et forord af Giac^o Castelvetro dedikeret til Jakob 6., dateret "Edemburgo a XX d'Agosto del MDXCII" (Adv. ms. 23.1.6).

⁷ Migliorato 1982, s. 278–279.

⁸ De elleve bind var en del af det fyrstelige bibliotek i det nuværende Mikulov i det sydlige Tjekkiet og er på smukkeste vis beskrevet i Hugo Triesel: *Die Handschriften des Giacompo Castelvetro in der Dietrichstein'schen Fideikommiß-Bibliothek zu Nikolsburg/ Jacobi Castelvetro Mutinensis manuscripta bibliothecae Dietrichsteinianae Nicolsburgensis inedita*, vol. XI. *Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens*, 31, 1929. Et bind manglede allerede fra biblioteket i 1800-tallet, og et andet gik tabt under anden verdenskrig men er siden kommet i Columbia Librarys besiddelse, jf. Eleanor Rosenberg: *Giacopo Castelvetro in Scandinavia. Columbia Library Columns*, vol. 25 nr. 2, 1976, s. 28–27. De resterende ni blev erhvervet af Newberry Library i Chicago i 1963, jf. *The Newberry Library Bulletin*, VI, nr. 5, 1965, s. 138–140 og Scaglione 1966. Det Dietrichsteinske bibliotek blev grundlagt af friherre Adam Dietrichstein (1527–1590) og udbygget af dennes søn, Franz Dietrichstein (1570–1636), biskop af Olmutz i Moravien. Efter svenskernes erobring af Nikolsburg i 1645 blev biblioteket sendt til Sverige som krigsbytte (se herom Otto Walde: *Storhetstidens litterära krigsbyten, en kulturhistorisk-bibliografisk studie*, 1, 1916–20, s. 247–305), hvorefter senere generationer af Dietrichstein-familien byggede et nyt bibliotek op. Castelvetros håndskrifter er antageligvis efter 1645 indgået i det nye bibliotek, men de elleve binds oprindelige proveniens kendes ikke.

det havde kostet ham at få en skriver til at kopiere teksterne samt hvor og hvornår de var blevet indbundet, hvorfor man heri kan se interessante oplysninger om hans rejseaktivitet i Danmark. Se mere herom i Federico Zulianis artikel i dette nummer af *Fund og Forskning*.

Herefter tog Giacomo Castelvetro til Sverige, i tjeneste hos hertug Karl, den senere kong Karl 9. I Sverige blev han i to år og det er her dokumenteret, at han var en del af Sir Robert Cecil (1563–1612), 1st Earl of Salisbury's netværk af informanter. I maj 1598 begyndte han en længerevarende rejse til Italien med Venedig som slutmål. Her bosatte han sig hos trykkeren Giovan Battista Ciotti, som han samarbejdede med. I Venedig blev han i tolv år, under stadig overvågning fra inkvisitionens side. Hans bror Lelio blev brændt som tilbagefalden kætter i det nærliggende Mantova i 1609. I 1611 blev Giacomo Castelvetro anholdt i Venedig på begæring af den romerske inkvisition og undslap kun dødsstraf ved at den engelske ambassadør i Venedig, Dudley Carleton, hævdede at Giacomo Castelvetro var i hans tjeneste og truede med en diplomatisk skandale. Den protestant der havde angivet Giacomo Castelvetro, blev druknet i lagunen.

Ambassadør Carleton skrev efterfølgende til Sir Robert Cecil, at det var med største held, at Giacomo Castelvetro var blevet reddet. Hvis ikke Carleton havde nået at fjerne de mest kompromitterende skrifter fra hans bolig, havde Giacomo Castelvetro ikke stået til at redde:

“It was my good fortune to recover his books and papers a little before the Officers of the Inquisition went to his lodging to seize them, for I caused them to be brought unto me upon the first news of his apprehension, under cover of some writings of mine which he had in his hands. And this indeed was the poore man's safetie, for if they had made themselves masters of that Magazine, wherein was store and provision of all sorts of pasquins, libels, relations, layde up for many years together against their master the Pope, nothing could have saved him”⁹

Mange af disse befinder sig i dag i Trinity College Library i Cambridge, og Butler konstaterede i sin artikel i 1950, at de “are indeed libellous and scurrilous to read”.

Den pavelige nuntius protesterede, og efterfølgende kunne den venetianske ambassadør i Venedig skrive hjem til Dogen og senatet om en audiens han havde haft hos Jakob 1. vedr. Giacomo Castelvetro:

“He [James I.] then went on to speak of Castelvetro; he told me that Castelvetro had served his Majesty four or five years in Scotland for the

⁹ State Papers Foreign, Venice, 99/8, f. 65, citeret af Butler 1950, s. 28.

Italian tongue; he was very intimate and was well liked, and so the King felt obliged for this other favour which his Ambassador had reported as it deserved.”¹⁰

Da Giacomo Castelvetro med nød og næppe slap med livet i behold, flygtede han først til fristaden Chiavenna og derfra over Paris til England, hvor Jakob 6. siden dronning Elizabeths død i 1503 havde været konge af England som Jakob 1.

I 1613 underviste han i italiensk ved Universitetet i Cambridge og året efter i Oxford. Sir Adam Newton (d. 1630), der var sekretær for hertugen af Wales, blev patron for ham og i dennes hus skrev Giacomo Castelvetro en traktat om Italiens frugt og grøntsager.¹¹ Heri råder han englænderne til ikke at drukne salaten i eddike og olie og huske på ordsproget: “*Insalata ben salata, poco aceto, buon oliata*” (Salat godt saltet, kun lidt eddike, godt med olie).¹²

Giacomo Castelvetro dør i 1616 som fattig, og hans sidste dage er dokumenteret i den form for dagbog der opbevares på British Library: “*Sono tutto straziato, e per non avere che un vestito, vengo tormentato da’ pidocchi grandemente; né tanti n’uccido che non ne nasca più*” (“Jeg er helt ødelagt og da jeg ikke har mere end et sæt tøj bliver jeg pint i stor stil af lusene, og jeg når ikke at slå nær så mange af dem ihjel, som der fødes”).¹³

Spørgsmålet om hans religiøse overbevisning har fyldt meget i den begrænsede sekundærlitteratur om Giacomo Castelvetro. I en indrejse-notits fra et *Return of Aliens*-register bliver han beskrevet som: “attending no church”,¹⁴ mens den pavelige nuntius i 1611 beskriver ham som “calvinist, og det af den slemme slags”.¹⁵

¹⁰ ‘Venice: October 1611’, *Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice*, Volume 12: 1610–1613 (1905), s. 223. <<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95694>>.

¹¹ Udgivet af Luigi Firpo i *Gastronomia del Rinascimento*, Torino : Unione tipografico-editrice torinese, 1974. Engelsk oversættelse udgivet i 2009: *The fruit, herbs & vegetables of Italy (1614)*. Totnes, 2009.

¹² Butler 1950, s. 38.

¹³ British Library, Ms Harley 3344, citeret af Ottolenghi 1982, s. 22–23.

¹⁴ R.E.G. Kirk og Ernest F. Kirk: *Returns of Aliens in the City and Suburbs of London*, bd. 2: 1571–1597, London 1902, s. 278, citeret efter Butler, 1950, s. 9. Butler formodede, at det skyldtes den stramme disciplin i den italienske kirke i London, at han ikke kom der.

¹⁵ *Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice*, Volume 12: 1610–1613 (1905), s. 221. <<http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=95694>>.

I denne artikel skriver jeg Giacomo Castelvetro, som hans moderne standardiserede navn lyder. Han underskrev normalt sig selv Gia^o Castelvetri, således som det også fremgår af illustration nr. 1. Når han ikke forkortede sit fornavn, skrev han flere gange Giacopo Castelvetri med et p i stedet for et m.¹⁶ Varianten Castelvetri må være en form for genitiv betydende “af Castelvetroerne”.

Giacomo Castelvetros håndskrifter på Det Kongelige Bibliotek

Samlinger af Giacomo Castelvetros håndskrifter befinder sig hovedsageligt på Trinity College Library ved University of Cambridge, British Library, Newberry Library i Chicago og Columbia University Library i New York.¹⁷

I Det Kongelige Biblioteks samlinger befinder sig imidlertid også flere bøger der har tilhørt Giacomo Castelvetro og håndskrifter skrevet af Giacomo Castelvetro. Det Kongelige bibliotek ejer et eksemplar af den første trykte italienske oversættelse af koranen, *L'Alcorano di Macometto, nel qual si contiene la dottrina, la vita, i costumi et le leggi sue* udgivet af Andrea Arrivabene i Venedig i 1547, hvor der på titelbladet under trykkeåret med blæk står skrevet: Giac^o Castelvetri. Eksemplaret har været i biblioteket siden Frederik 3.¹⁸

Derudover er håndskrifterne GKS 2052 4°, GKS 2053 4° og GKS 2057 4° skrevet helt eller delvis i hånden af Giacomo Castelvetro. GKS 2052 4° og GKS 2057 4° vil jeg behandle indgående i denne artikel.

¹⁶ Aldo Scaglione hævder, at det måske kunne være for at adskille sig fra en nevø ved samme navn, men ortografien lå ikke fast, og der kan være mange andre og bedre grunde, særligt at der ikke synes at være nogen forskel; det er blot en grafisk variation. Iacomus og Iacobus er latinske sideformer, og vores forfatter omtaler også den skotske kong James 6. som Giacomo VI, mens han på dansk kaldes Jakob 6.

¹⁷ Öffentliche Universitätsbibliothek i Basel har breve fra G. Castelvetro til professorerne i Basel Theodor Zwinger (1533–1588), Basilius Amerbach (1533–1591) og Johann Jacob Grynäus (1540–1617). Biblioteca Ambrosiana i Milano har en liste over bøger, der havde tilhørt Ludovico Castelvetro, tilsyneladende skrevet i Giacomos hånd (cf. Giuseppe Frasso: Per Lodovico Castelvetro. *Aevum*, 65, nr. 3, 1991, s. 453–478, samt Alberto Roncaccia: Un frammento critico sulle Rime del Bembo attribuibile a Ludovico Castelvetro. *Aevum*, 73, 1999, s. 707–33, s. 708, n. 4). Gonville and Caius College Library ved University of Cambridge ejer et eksemplar af *Ragionamento di Carlo V Imperatore tenuto al re Philippo suo figliuolo* afskrevet af G. Castelvetro i Edinburgh den 10. juli 1594 og dedikeret til Toby Matthew (1544?–1628).

¹⁸ Med håndskrevet blyantsnummer på forpermens versoside [stammende fra Frederik 3.s bibliotek, jf. Ilsoe 1999, s. 154-168] 8113.

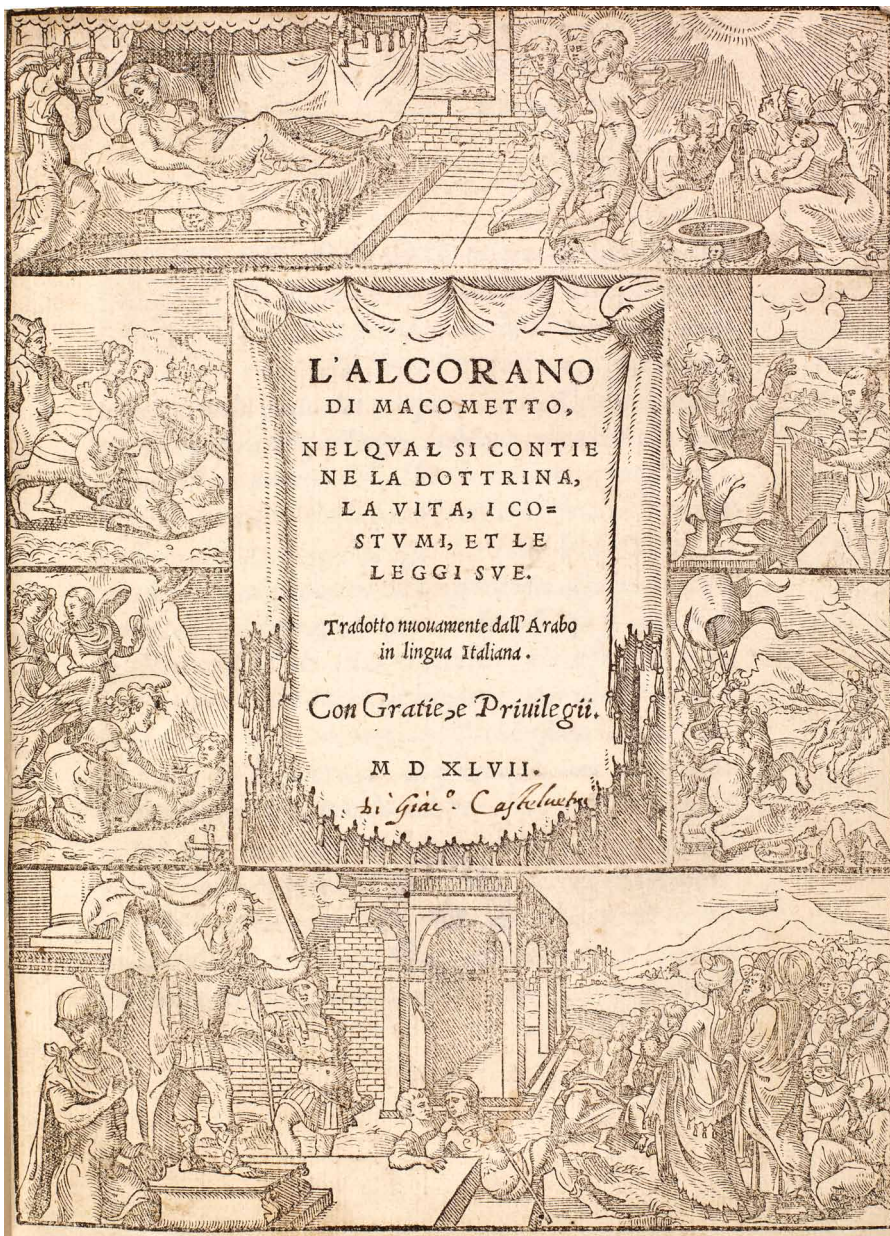

Fig. 1: Titelsiden til den første italienske oversættelse af koranen fra 1557 med Giacomo Castelvetro's ejermærke. Det Kongelige Bibliotek.

GKS 2053 4° indeholder *Alcune brieve spositione sopra Dante raccolte da Domestici ragionamenti di Lud. Castelvetro*. Den første del er arknummereret frem til z. Den anden del er med grovere skrift. På titelbladet har Giacomo Castelvetro skrevet sit navn. På ryggen af GKS 2053 4° er der en etiket, hvorpå der står .../Castelvetro/sopra Dante vol. 326, og på f. 2r står der ligeledes “v. 326”.

Endelig befinder der sig et mindre antal breve stilet til Castelvetro i Edinburgh fra europæiske hofmænd og lærde, såsom domprovsten i Durham, Tobie Matthew (1544?–1628), senere ærkebiskop af York. Disse breve opbevares under opstillingssignaturen NKS 1305 2° sammen med breve stilet til Jonas Charisius, den sprogkyndige sekretær i det Tyske kancelli, der varetog det danske Riges korrespondance med udlandet. Disse breve er blevet kyndigt gennemgået af Giuseppe Migliorato, som også har transskriberet to af dem.¹⁹

GKS 2052 4°: En personlig samling af italienske ordsprog

Håndskriftet GKS 2052 4° indeholder en samling af ordsprog på det italienske sprog, som Giacomo Castelvetro havde samlet og afskrevet til Niels Krag, der var udsendt som diplomat til det skotske hof.²⁰ Det er dateret den 6. august 1593.

Håndskriftet er indbundet i pergament med guldsnit, forgyldte rammer samt forgyldt arabesk på midten af både forpermen og bagpermen og har rester af spændesnøre i grøn silke. Forfatteren har selv nummereret bladene 1–96. Dertil kommer titelbladet (moderne foliering: a), 7 forsatsblade forrest og et enkelt bagest. Bindet måler 20 × 15,5 cm. Papiret måler 19,6x14,7cm og skriftspejlet 14,5x9,5. Papiret er “knækket” for at afgrænse linjerne i siderne, og der er 18–20 linjer pr side.

Titelsiden fremviser følgende smukt skrevne tekst:

“Il Significato D’Alquanti belli & vari proverbi dell’Italica Favella, gia fatto da G. C. M. & hoggi riscritto, & donato, in segno di perpetua amicitia, all ecc.^{te}.D. di legge, Il S.^r. Nicolò Crachio Ambasc.^{re}. del Ser.^{mo} Re di Dania a questa Corona, & Sig.^r mio sempre osser.^{mo}”

¹⁹ Migliorato 1982, s. 265–272. If. mundtlig meddelelse fra Helge Gamrath må disse breve formodes at være indgået i samlingen fra Charisius’ svigerfar, den berømte paracelsist og kongelige livlæge (for Frederik 2. og Christian 4.) Peder Sørensen (Petrus Severinus, 1542–1602).

²⁰ Håndskriftet er nu tilgængeligt som digital faksimile i Rex og på Håndskriftafdelingens hjemmeside.

Forsan & haec olim meminisse iuvabit
 Nella Citta d'Edimburgo
 A VI d'Agosto 1593"

Dvs. "Betydningen af nogle smukke og forskelligartede ordsprog på det italienske sprog, tidligere lavet af G.C.M. og i dag afskrevet igen og givet, som et tegn på evigt venskab til den fremragende Doktor i jura, Hr.

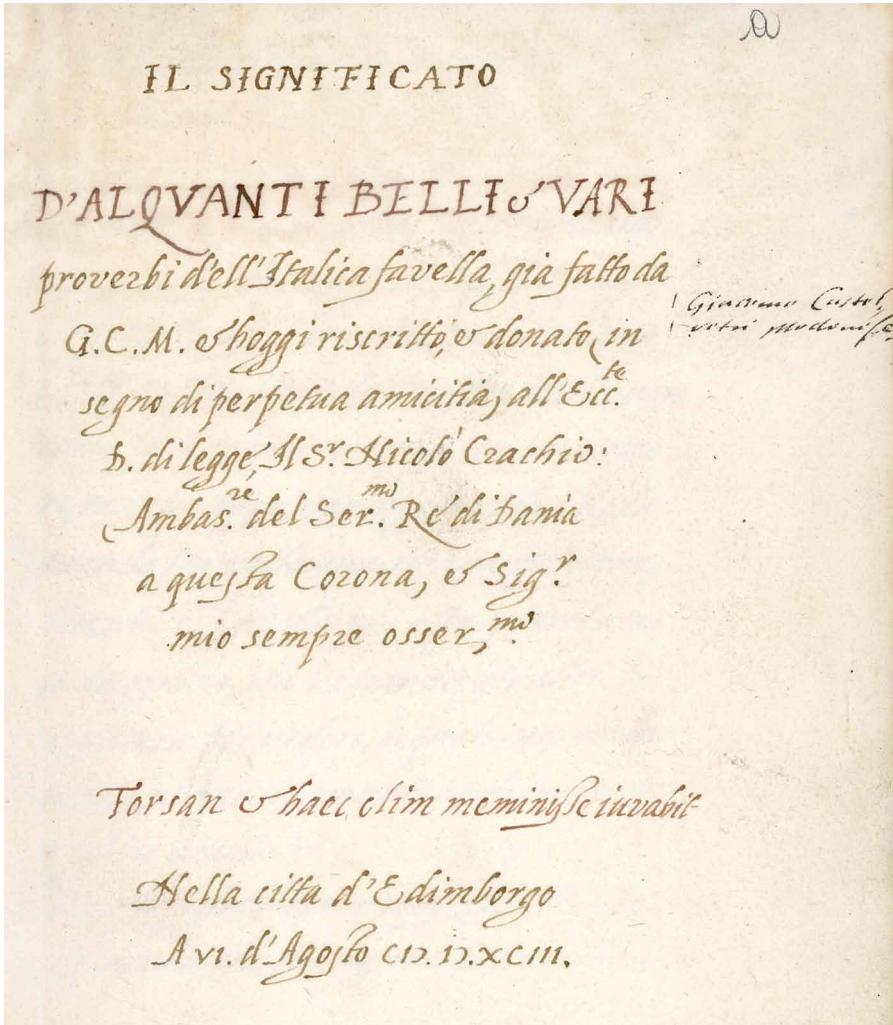

Fig. 2: Titelbladet på GKS 2052 4°. Det Kongelige Bibliotek.

Niels Krag, ambassadør for den højborne konge af Danmark til dette kongehof, og mig evigt forbundet. *Forsan & haec olim meminisse iuvabit*. I byen Edinburgh, den 6. august 1593”.

Mottoet *Forsan & haec olim meminisse iuvabit* er taget fra Vergils Æneide (I, 203); “Måske vil vi engang glædes ved at mindes dette”.²¹ Dette motto går igen på de håndskrifter, som Giacomo Castelvetro skrev og lod skrive i København. Det er taget ud af en tale som Aeneas holder til sine rejsefæller for at trøste dem. Umiddelbart derefter siger Aeneas (i Otto Steen Dues oversættelse): “Gennem alt vekslende held og gennem mangfoldige farer/ er vi på vej til Latiums land hvor der er os forjættet bolig i fred” (I, 204–5). Den kontekst er måske nok så vigtig for den landflygtige humanist.

På håndskriftets sidste side bliver titlen gentaget med en lille variation: *Qui finisce il Significato D'alquanti proverbi italiani, hoggi rescritto a requisitione del S.r. Nicolo Crachio eccelente Dottore delle civili leggi &c.* (“Her slutter Betydningen af nogle italienske ordsprog, afskrevet i dag på opfordring fra Hr. Niels Krag, fremtrædende doktor i Jura etc.”). Heraf fremgår, at det altså er Niels Krag selv der har bedt om at få det kopieret.

Håndskriftet med signaturen Gammel Kongelig Samling 2052 4° har hidtil været ubeskrevet, og det skyldes, at forfatteren dertil har været skjult under initialerne G.C.M. På titelbladet er der i margenen tilføjet med en samtidig eller senere håndskrift: “Giacomo Castelvetro modonese”. Der er ingen tvivl om at identifikationen er korrekt: Hele håndskriftet er skrevet med Giacomo Castelvetros karakteristiske skrift. Siderne er forsynet med både kolumnetitel og kustoder. På hvert opslag står der i den venstre kolumnetitel “Il significato” (betydningen) og i den højre kolumnetitel “d'alcuni proverbi italiani” (af visse italienske ordsprog).

Det fremgår med al tydelighed, at håndskriftet er givet som gave til professor Niels Krag, (ca. 1550–1602) der i 1593 befandt sig i Edinburgh som gesandt for den danske konge.²² Niels Krag var født i Ribe som bror til Anders Krag (1553–1600) og nevø af Peder Hegelund og han skulle siden blive en god ven af Tycho Brahe. Efter studier i Wittenberg og ansættelse som Rektor ved Vor Frue Skole i København havde han

²¹ Sådan lyder oversættelsen af citatet i *Den store danske encyklopædi*. I Otto Steen Dues oversættelse fra 1996 lyder det: “Hvem ved – Selv dette her kan engang blive kært at erindre”.

²² Harald Ilsøe: Niels Krag. *Dansk Biografisk Leksikon*. H.F. Rørdam: Københavns Universitets Historie 3, 1873–1877, s. 522–541.

rejst som hovmester for Peder Eriksen Rud i perioden marts 1582–Sept. 1585 i Frankrig, Schweiz, Italien, Tyskland og Polen med studier i Orléans 1582, Genève 1583 og Siena 1584. I 1589 var han i København af kongen blevet udnævnt til at være professor i historie (Danmarks første officielle professor i historie) ved Universitetet (hvor hans bror allerede var professor) og 1592 professor i græsk.

Herefter udgav han i 1593 i Basel – hvor broderen havde stærke forbindelser – under sit latinske navn Nicolaus Cragius Ripensis en bog om den spartanske republik *De republica Lacedæmoniorum libri IIII* (LN 1024, trykt hos Pierre de Saint-André), der i de følgende århundreder flere gange blev genudgivet.²³ Han udgjorde sammen med Sten Bille et af de gesandtskaber der af formynderregeringen under kong Christian den Fjerdes mindreårighed blev sendt af sted til Skotland for at sikre at Anna fik de besiddelser, som hun var blevet lovet i forbindelse med vielsen i 1589. Året efter var et andet gesandtskab bestående af Steen Bille og Christian Barnekow i Skotland for at deltage ved dåben af Jakob 6.s og Dronning Annas ældste søn.

Niels Krag befandt sig i Edinburg i månederne maj til august 1593. Det var i urolige tider, hvilket også fremgår af håndskriftet. Mere om det nedenfor.

I håndskriftet forklarer Giacomo Castelvetro betydningen af et stort antal italienske ordsprog og talemåder, der er opstillet alfabetisk efter deres begyndelsesbogstav. Hvert bogstav adskilles af en overskrift, der højtideligt forklarer, at her slutter dette bogstav og her begynder det næste, f.eks.: “Qui finiscono i proverbi comincianti dalla R, & seguitano que, che dalla S cominciano” (Her slutter de ordsprog der begynder med R og der følger de, der begynder med S), hver gang formuleret med en lille variation. Ordsprogene er skrevet med rødbrunligt blæk, og den tilhørende forklaring er skrevet med en lysere brun type blæk. Der er 417 opslag, og i forklaringerne benytter Giacomo Castelvetro sig også ofte af andre ordsprog og talemåder, som ligeledes er fremhævet med det mørkere, rødbrunlige blæk.

Titlen angiver at det drejer sig om ordsprog, men mange af opslagene ville vi snarere kalde talemåder eller idiomer. Det er Giacomo Castelvetro da også bevidst om: På f. 80r anfører han udtrykket “Riandare con la mente” (“gå igennem i tankerne igen” og anfører “dette er virkelig en

²³ Det Kongelige Biblioteks forskellige eksemplarer af 1593-udgaven kan ses gratis i digital faksimile fra alle danske IP-adresser på <<http://eeb.chadwyck.com/>> (bibliografisk nummer: LN 1024).

smuk talemåde, men man kan ikke kalde den hverken ordsprog, motto eller slående udtryk (“*Questa è una maniera di parlar bella veramente, ma non si puo chiamar proverbio, ne motto, ne ribobolo*”).

Ordsprogenes initialer er sat til venstre for margenen dannet af “knæk-
ket”, så det er nemt at skelne ordsprog fra forklaring. Enkelte steder har Giacomo Castelvetro tilføjet rubrikker – angivelse af emnet eller personer nævnt i teksten – i margenen. Et enkelt sted er der i margenen en illustration, nemlig en tegning der viser princippet i brætspillet Mølle. Derudover har han brugt margenerne til rettelser som indsættes med pæne korrekturtegn (f. eks. på f. 62v hvor der byttes om på to ords stilling i sætningen med et “a” og et “b”). Et enkelt sted – blad 89 – kan man se, at rettelserne har været så omfattende, at han har skåret størstedelen af bladet af og limet et nyt på falsen af det tidligere. På den sidste side har han da også skrevet til: “Jeg ser, til min store utilfredshed, at der er løbet flere fejl deri, end jeg ville have troet, og jeg beder Dem undskylde mig derfor” (“*Veggo, con mio piacere, esserci scorsi piu errori, che non havrei creduto, che le piacera scusarmene*”).

I forklaringerne kommer Giacomo Castelvetro ofte ind på yndlingsemner som Pavestatens og papisternes falskhed, på frivole emner – gerne i kombination med præsternes falskhed som i den stærke novelletradition, der udspringer fra og påberåber sig Boccaccio – på landbruget og de forskellige grøntsager og frugter, på de gode manerer ved hoffet, på Italiens forskellige egne, på sin kære hjemstavn, sit “*cara patria*”, Modena. Til tider omtaler han også Lombardiet som sit “*cara patria*”, hvilket skyldes at ordet “Lombardiet” på det tidspunkt blev brugt om store dele af Norditalien.

Forklaringerne fremtræder mest markante, når Giacomo Castelvetro illustrerer anvendelsen af et ordsprog med en novellelignende fortælling eller med en anekdote fra sit liv, som fx den slående beretning om ordudvekslingen i en stofforretning under et marked, som Giacomo Castelvetro fortæller i forbindelse med ordsproget “*Chi si contenta è pazzo*” (f. 18r, “den der stiller sig tilfreds er gal”). Enkelte gange træder håndskriftets karakter af håndtryk mellem to mænd klart frem, når Giacomo Castelvetro tiltaler Niels Krag direkte.

Udover af almindelige, abstrakte personer udgøres persongalleriet af de store europæiske fyrster fra det 16. århundrede, deriblandt dem, der har været spundet ind i religionsstridighederne, såsom kong Henrik 8., Edward 6., Mary 1., Elizabeth, Jakob 6., Henry Howard, Earl of Surrey, og dennes søn Thomas Howard, hertug af Norfolk, Coligny og Guise-familien, Mary Stuart, António 1. af Portugal (1580), Jarlen af Bothwell,

Cosimo de' Medici. Enkelte steder angiver Giacomo Castelvetro, hvad den tilsvarende talemåde hedder på fransk (f.eks. f. 32v og f. 80v).

I forbindelse med udtrykket “Dar la pecora in guardia al lupo” (f. 22v, at lade ulven passe får) forklarer Giacomo Castelvetro, at “Da Kongen af Frankrig gav sine vagter til beskyttelse af den store admiral Châtillon, gav han dem som leder Admiralens værste fjende og den bedste ven af Guise-familien, hans fjender. Hvorfor man godt kunne sige: ‘Han har sat ulven til at vogte får’”.

Attentatet på Gaspard de Coligny (1519–1572) den 22. august 1572 og det efterfølgende mord på ham på hans sygeleje, anført af Henri de Guise, var indledningen på Bartholomæusnatten den 24. august 1572: kulminationen på de franske religionskrige der for huguenotter kom til at stå som indbegrebet af katolikkernes ugerninger.

Der refereres en enkelt gang til den danske konge i abstrakte vendinger, nok nærmest som en form for *captatio benevolentiae*. Under udtrykket “S’ella è rosa, la fiorira” (f. 81r, “Hvis det er en rose, så vil den blomstre en dag”), forklarer Castelvetro, at:

“Hvis nogen nu sagde: det bliver sagt, at Kongen af Danmark snart vil gifte sig med datteren af Kongen af Frankrig, så ville man kunne svare: “Hvis det er en rose, så etc.”, det vil sige, at hvis det forholder sig sådan i dag, så får vi det at vide når tiden kommer”.

I starten af bogen forklarer Castelvetro, at for en mand er skæg ikke kun ornament men et spørgsmål om mandighed og ære. Metaforikken skæg=mand benytter han senere i ordsproget “Qual sara quella barba, che gli basti l’animo?” (75r, “Hvad vil det være for en mand, som har karakter nok til at hamle op med ham?”) forklarer Giacomo Castelvetro, at man ved ordet “skæg” skal forstå “mand” og videre:

“Og det skal forstås netop på den måde som vi i dag ser det i den navnkundige greve af Bothwell, han som i modsætning til hvad alle troede har overvundet sine fjenders misundelse og ondsindethed, således at man kan sige: ‘Hvem vil kunne være så modig at han i dag drister sig til at fornærme ham!’” Her bruger Castelvetro for en sjælden gangs skyld et udråbstegn. Historien om Francis Stewart (1562–1612), den femte Jarl af Bothwell, er da også utrolig.

Den femte Jarl af Bothwell var søstersøn til James Hepburn (1534/1535–1578), den 4. jarl af Hepburn, der endte sine dage fængslet i Danmark, på Dragsholm. Efter i 1592 at være blevet gjort fredløs in absentia for oprør, havde “Bothwell”, der tidligere havde været i Jakob 6.s tjeneste, ført an i forskellige former for oprør, hvor han bl.a. en dag havde belejret kongen i dennes palads. Efter at Bothwell var blevet overvun-

det, lykkedes det ham alligevel den 24. juli 1593 at skaffe sig adgang til kong Jakob 6.s gemakker. Han kastede sig på knæ for kongen, lovede at ville forsvare sig i en retssag og idet han gav kongen sit sværd bad han denne om at kappe hovedet af ham, om han ville. Jakob accepterede Bothwells underkastelse, og efter en retssag den 10. august blev hans fredløshed annulleret.

Giacomo Castelvetro skriver altså sit håndskrift, netop som Bothwell er trængt ind i kongens gemakker og med sit mod eller dumdristighed har genvundet kongens tillid. Snart derefter (men efter at det danske gesandtskab var draget hjem igen), vendte kongens opfattelse igen, og han løste sig fra et hvert løfte han måtte have givet Bothwell. I 1595 måtte Bothwell flygte og gå i eksil på kontinentet.²⁴

Der er grund til at antage, at når Giacomo Castelvetro tidligere i håndskriftet, i forbindelse med udtrykket "Egli ha più ventura che senno" (f. 6v, "Han har mere held end forstand") skriver: "hvis Deres velbårenhed betragter det nøje, vil De se, hvordan det meget vel kan anvendes på den greve, der just er vendt tilbage til hoffet", netop tænker på Bothwell.

Affæren omkring Bothwell spillede også en stor rolle for gesandtskabet. Den 1. august 1593 blev Niels Krag ligefrem optaget i den skotske adelstand på grund af sin modige optræden under Bothwells indtrængen i kong Jakob 6.s gemakker. Og nogle år senere skrev kong Jakob 6. selv et brev (4. august 1597), hvori han anmodede kong Christian 4. om at lade Niels Krag forfremme pga. den "Troskab og Fornuft", han havde udvist i Skotland og pga. "den besynderlige Kiækmødighed, med hvilken han paa en uroelig og farlig Tid udi Eders Høybaarenheds Navn satte sig imod nogle oprørske Hoveder, som just på den Tid havde brudt ind i vort Kammer, hvormed os skede en stor Tieneste".²⁵ Når Bothwell har en fremtrædende plads i ordsprogssamlingen skyldes det altså ikke kun de voldsomme historiske omstændigheder men også den konkrete rolle, Niels Krag havde spillet i magtkampene.

Kun sjældent henvises der til forfattere; gentagne gange til Giovanni Boccaccio og Francesco Petrarca, en enkelt gang til Brunetto Latini og Giovanni Villani og til de antikke forfattere Ovid og Vergil – og et par gange til "Il savio Cornazzano", den vise Cornazzano, dvs. Antonio

²⁴ Redegørelsen om Bothwell bygger på Rob Macpherson, Stewart, Francis i *Oxford Dictionary of National Biography*, 32, s. 666–670.

²⁵ Hans Grams fortale til Niels Krag: *Annalium libri VI*, 1737 citeret i dansk oversættelse fra *Kong Chr. den tredies historie ved Niels Krag og Stephan Stephanius*, udg. af B.C. Sandvig, 1776, s. 12.

Cornazzano (ca. 1430–1483/84), hvis værk *De proverbiorum origine* i en udvidet italiensk oversættelse, *Proverbi in facietie* (Ordsprog forklaret som lystige historier), blev udgivet mindst 15 gange mellem 1518 og 1558.

Med sine disciplinerende råd om opførsel ved hoffet kan Castelvetro bog ses som en videreførelse af den italienske konversationskunst der dyrkedes ved de mange akademier, og som blev teoretiseret af Giovanni Castiglione, Giovanni della Casa og Stefano Guazzo – og i Frankrig på lidt mere kontant vis af Michel de Montaigne, der døde året før Giacomo Castelvetro og Niels Krag mødtes i Edinburg.²⁶

Forklaringerne af ordsprogene minder en om, hvordan mennesket på trods af altings omskiftelighed er menneske og ofte virker Giacomo Castelvetro som ens samtidige. Når han forklarer udtrykket “Succia su quella”, altså “sut på den”, forklarer han hvorledes “den” henviser til en fornærmelse eller tilsvining med følgende anekdote: “Da Agis [spartanernes konge] skulle svare en irriterende mand der var fuld af tusinde fejl, som havde spurgte ham, hvem der var den bedste blandt spartanerne, sagde han: ‘Ham der ligner dig mindst’. Til denne person kunne man sige ‘sut på den’, altså på den fornærmelse” (f. 81r). Pludselig forekommer der ikke at være langt fra hoflivet anno 1593 til en amerikansk sitcom og dens “Suck on that!”.

Den der skriver denne artikel, vil nok også have svært ved i fremtiden at passere hvide mure tilskrevet med graffiti uden at tænke på ordsproget “Muro bianco, carta da matti” (f. 54r, “den hvide mur – (er) de gales papir”). Giacomo Castelvetro fortæller i den forbindelse anekdoten om hvordan han på en rejse gennem Italien i året 1575 (altså da han var hovmester for den unge North) på alle kroerne så, hvordan en rejsende fra norden for alperne med kul på væggen havde skrevet sit navn, efternavn, fødselssted samt antallet af tjenere til hest og til fods. Efterfølgende var der tilsyneladende kommet en vittig person, der havde skrevet følgende vers: “A me pare una gran coglioneria / Lasciar di se memoria all’hosteria” (Mig forekommer det slem idioti/ at efterlade sådant minde på sit gæstgiveri “). En anden person havde så skrevet neden for: “Muro bianco, carta da matti”. (“den hvide mur – (er) de gales papir”).

Den katolske kirke omtales som den papistiske sekt “Setta papasca”, deres velsignede lys omtales (f. 61r) som forbandede lys, Luther omtales som “den store og fromme Luther” (f. 49r), og der gøres grin med den katolske kirkes grådighed og selvhøjtidelighed. F. eks. under ord-

²⁶ Cf. Amedeo Quondam: *La conversazione. Un modello italiano*. Rom, 2007.

sproget "La corte romana non vuole pecora senza lana" ("den romerske kurie ønsker ikke får uden uld"): "Af dette gamle motto kan man i sandhed lære, at mange år før den store og fromme Luther begyndte at gøre de romerske præsters overdrevne grådighed klar for den blinde verden, var der alligevel nogle, der kendte til den" (f. 49r-v).

Mange af novellerne er frivole eller sjofle, og de kvindelige og mandlige kønsorganer nævnes i forskellige sammenhænge og med forskellige tilnavne. De frivole ordsprog implicerer ofte præster og munke på den ene eller anden måde. Oprindelsen til talemåden "Meglio è tardi, che non mai" (52v "bedre sent end aldrig") forklares med en munk, der for første gang oplevede sex som 44-årig.

Udtrykket "La pace di Marcone" (47r, "Marcones fred") forklares med en velkonstrueret fortælling om broder Marcone. Han var en fantastisk prædikant, der levede i en by med mange konflikter. Han ønskede derfor at overbevise byens befolkning om nødvendigheden af fred ved at vise, hvordan den begæredes selv af de gale. Han fik fat i en gal mand og med kærlig behandling og godbidder lærte han ham at svare "Fred, fred, fred", når han selv spurgte: "Hvad ønsker du, Marcone?". Efter at munken tilfreds forlod den gale mand, opsøgte nogle unge mænd der var ude på narrestreger den gale og lærte ham i stedet for "fred" at sige "Det ord, som er det mest skamfulde at sige og det mest fornøjelige at gøre". Så da munken som afslutning på sin gribende prædiken demonstrativt spurgte den gale mand, hvad han ønskede sig allerhøjest, svarede den gale mand med dette andet ord – til stor morskab for de tilhørende.

Et andet sted oplyses læseren om betydningen af ordsproget "Buon cavallo, rio cavallo vuole sprone; Buona donna, ria donna vuol bastone" (11v, "Den gode hest såvel som den onde kræver spore; Den gode kvinde, såvel som den onde har brug for kæp"):

"Den uvidende hob forstår dette ordsprog bogstaveligt, der hvor den ikke burde, og der hvor den burde holde sig til ordlyden, tager den ordet og fortolker det på sin egen måde. For ved kæp forstår den trækæppen og lægger ikke mærke til metaforen og ved kvinde forstår den ens kone. Og den konkluderer at alle koner skal tæves med kæppen. Den egentlige betydning af ordsproget er denne; at ligesom enhver hest, idet den er et dyr uden intellekt, for at bremse sin dyriske natur og holdes nede har behov ikke blot for bremse men også for spore, således har kvinden, hvad enten hun nu er mere eller mindre mådeholden ikke desto mindre brug for det mandlige lem, som på grund af en vis lighed forstås ved ordet kæp".

I modsætning til megen af den lignende samtidige litteratur – og til forskel fra visse af de tekster, der findes i GKS 2057 4°, er teksterne egentlig ikke misogyne, og gentagne steder forsøger Giacomo Castelvetro at få uvidende mænd til at holde op med at tro, at deres koner skal prygles. På dette punkt er han vel også præget af den digteriske tradition. Han fortæller levende, hvordan digterne til helligtrekongersfesten plejer at sende et motto på et eller to vers, hvori de enten hylder eller nedgør en udvalgt dame og citerer så et motto på to vers som en digter fra Modena, *mia cara patria*, sendte til en smuk og høvisk dame.

Ved ordsproget “Rendono piu frutto, donne, asini, & noci, a chi ver loro ha piu le mani atroci” (f. 79v, “kvinder, æsler, og valnødder giver størst udbytte til den der mod dem har de mest grusomme hænder”) forklarer Giacomo Castelvetro detaljeret, hvordan nødder, kastanjer og agern kræver hårdhændet behandling, ligesom æslet ikke gør noget rigtigt uden kæppeslag, “Men at kvinden skulle være af lignende natur forekommer mig underligt”. Derfor skal kæp (selv om der ikke i ordsproget nævnes kæp) her igen forstås metaforisk om den “hårde kraft”, som får kvinden til at bære frugt. Af samme grund kaldes det mandlige lem på tysk – hvilket Castelvetro har fået betroet af en anstændig italiensk dame – for fredsmageren, *Freidmacker* [sic, f. 80r]. Castelvetro forklarer læseren, at han er omhyggelig med forklaringen for at ikke nogen mand skal begynde at prygle sin kone efter at have misforstået ordsproget.

Det virker som om Giacomo Castelvetro ikke kun er i stand til at se kvindernes fejl, men også mændenes. Ved ordsproget “Il piggior male è haver cattiva moglie” (f. 37r, “det værste onde er at have en ondsindet kone”), erkender han at han selv tror fuldt og fast på dette, og at det i øvrigt gælder den modsatte vej. Læste Niels Krag nogen sinde samlingen af ordsprog, kunne han måske have tænkt tilbage på sit første ægteskab. I portrættet af Krag skriver Rørdam følgende om hans behandling af sin første kone, Kjønne Michelsdatter: “hvad moralsk skyld han kan have haft ved slet Behandling af sin Hustru, er ikke godt at sige. Den Adfærd, han senere viste mod hendes Børn, som han ikke vilde erkjende for sine og derfor heller ikke understøtte, efterlader et pinligt Indtryk”.²⁷

Skulle Niels Krag have læst videre, kunne han kort derefter have læst en anekdote netop om faderens forhold til sine børn. Ordsproget “Il primo beneficio de figliuoli, è il fare impazzare i padri”, (f. 38v, “det

²⁷ Rørdam 1873–1877, s. 526.

første udbytte af børn er at fædrene bliver skøre”) giver Castelvetro anledning til at fortælle en historie om Cosimo I de’ Medici (1519–1574). Da Cosimo en dag befandt sig i Firenzes senat, kom en af hans sønner løbende ind i salen på en kæphest og bad faderen ride på den. Faderen tog straks kæppen og red rundt på den et stykke tid, hvilket forbløffede senatorerne. En af hans mænd kritiserede ham for denne opførsel med den begrundelse, at han jo blev regnet for en af Italiens viseste mænd, hvortil Cosimo svarede: “Før du kritiserer mig, gå du så hjem og få børn, og kom så tilbage og tal til mig”. Hans vise svar slog de tilhørende med forbløffelse, hvorefter de regnede ham for endnu mere vis end før. I margenen er der med Giacomo Castelvetros hånd skrevet “Detto di Cosimo de Medici”, “[Flot] udsagn af Cosimo de’ Medici”.

For Giacomo Castelvetro er Modena i første omgang *patria*, dernæst Lombardiet (norditalien) og derefter Italien. Den bortrejstes nostalgi efter hjemstavnen og kærlighed til hjemlandet mærkes mange steder, også i sammenligning med Skotland. I forbindelse med ordsproget “Un fiore sa d’Amore, tre, o quattro, san da matto” (f. 94r, “En blomst dufter af kærlighed, men tre eller fire lugter af galskab”) hævder Giacomo Castelvetro – uden at ønske at fornærme nogen – at deorum og civilitet har deres sæde i Italien frem for noget andet land i verden. Han nævner, at dette ordsprog stemmer i Italien, men at det nok ikke gør det uden for Italien, hvor selv vise mænd bringer blomsterbuketter, ja ligefrem tre–fire af dem. Ordsproget skal desuden forstås i overført betydning, idet “det at sige et ordsprog på rette tidspunkt er prisværdigt, men ikke at sige andet end ordsprog tilkommer mænd uden den store dømmekraft”.

I forklaringen af ordsproget “Maggio hortolano, assai paglia e poco grano” (f. 51v) sammenligner Giacomo Castelvetro “Lombardia, mia patria”, hvor der er god og frodig jord i halvfjerds favnes dybde, med Skotland, hvor man ikke skal grave mere end to favne ned – nogle steder blot en halv – for at støde på sten. Under ordsproget “Picciola pioggia fa cessar gran vento” (73r, “En lille regnbyge får stor vind til at lægge sig”) forklarer Giacomo Castelvetro, at han “ikke behøver gøre [s]ig store anstrengelser, for at vise sandhedsværdien i dette ordsprog, særligt i Kongeriget Skotland, hvor vinden har sit kejsersæde”. I udlægningen af brugen af ordsproget i dets overførte betydning kommer han videre ind på de jaloux ægtemænd til utro kvinder, der kommer løbende med sværd og krav om hævn og på grund af et lille grådanfald fra kvindens side ikke slår ihjel men ender med at hengive sig til la “dolce pace di Marcone”.

Med sin baggrund følger Castelvetro tilsyneladende de romanske og ikke de germanske drikkevaner, og man kunne forestille sig, at han ville kunne blive afskrækket af de drikkevaner man havde ved det danske hof, således som Sivert Grubbe f.eks. beskriver dem i sin dagbog fra 1598 i en berømt passus, hvori Christian Barnekow også indgår.²⁸ Under ordsproget “Una buona imbricatura nove giorni dura” (f. 94v, “En god rus varer ni dage”) konstaterer Castelvetro:

“Om dette er sandt eller ej, ved jeg ikke, og jeg har heller ikke lyst til at finde ud af det, for jeg er af den samme opfattelse som den herre Brunetto Latini, der var læremester for vores største digter Dante og som i sin *Tesoro* skrev således om rusen:

“Ligesom fisken fanges på krog, og fuglen med løkken, hvorved den mister sin frihed, og sit liv, således mister den mand, der er ramt af at spise eller drikke uden mådehold, sin forstand, sin bevidsthed og han glemmer alt om fromme og store handlinger.”²⁹

Flere steder kritiserer forfatteren i almene vendinger samtidens herskere. “Vegghiare alla luna, e dormire al sole, non fa pro, ne honore”, (f. 95v, “At våge ved månen og sove når solen skinner, gør hverken tap- per eller forskaffer ære”). Hertil siger Giacomo Castelvetro: “Det vil sige at gøre nat til dag og dag til nat, som vore dages store fyrster oftest gør, idet de i den grad hengiver sig til deres fornøjelser, at de om aftenen aldrig ser sig i stand til at finde vejen til deres seng og om morgenen aldrig ser sig i stand til at stå op.”

I håndskriftet spiller Giacomo Castelvetro på alle strenge; moralske, humoristiske, lærde, vulgære. Der er plads til vrøvlevers (f. 17r), og der er plads til at indrømme egen manglende viden: Under ordsproget “Le gambe gli fan giacopo” (f. 48v, “benene går Jakob på ham”) forklarer forfatteren: “Det betyder, at man står dårligt på benene: Men jeg kan ikke forklare hvorfor man siger det og heller ikke hvoraf det kommer”.

1500-tallet som var blevet indledt med Erasmus af Rotterdams *Adagia* – en stadigt voksende samling af latinske ordsprog og talemåder tilføjet Erasmus’ fortolkning i essaystil – så en række udgivelser af samlinger af ordsprog på folkesprog. Den kendteste formidler af italiensk kultur

²⁸ Svend Ellehøj: *Christian 4.s Tidsalder*, 1964 s. 34 (Bind 7 i *Politikens Danmarkshistorie*, red. af John Danstrup og Hal Koch). Steffen Heiberg, *Christian 4. – en europæisk statsmand*. 2. udg., 2009.

²⁹ Giacomo Castelvetro citerer fra *Il tesoro di Brunetto Latini volgarizzato da Bono Giamboni*, 1531, cf. Latini, Brunetto, *Il tesoro di Brunetto Latini volgarizzato da Bono Giamboni, nuovamente pubblicato secondo l'edizione del MDXXXIII*. Venezia, Co'tipi del Gondoliere, 1839, s. 148.

i Elizabeth-tidens England var John Florio (1553?–1625), søn af en italiensk protestant, der var flygtet til England. John Florio udgav i 1578 sin konversations-manual *Firste fruites, which yeelde familiar speech, merie prouerbes, wittie sentences, and golden sayings*, der indeholdt 274 ordsprog. I 1591 udgav Florio *Second frutes*, som er en form for parlør, med en venstre kolonne med italienske sætninger og udtryk og en højre kolonne med tilsvarende engelske udtryk. I værket indgik en *Gardine of recreation* med seks tusind italienske ordsprog listet op uden forklaring.

Castelvetros ordsprogssamling indeholder langt fra så mange ordsprog, og de fleste af hans ordsprog står ordret i Florios *Gardine of recreation*,³⁰ men til gengæld indeholder hans opslagsværk forklaringerne, som på den ene side kan bruges til en antropologisk undersøgelse af fortiden og på den anden side giver oplysninger om personen Giacomo Castelvetro. Uden overhovedet at være nogen intim dagbog eller erindringsbog giver værket personlige oplysninger om Giacomo Castelvetro på et tidspunkt, hvor han formentlig også ønsker at sælge sig selv fra den bedste side. Et sted oplyser han ligefrem om et værk han har skrevet, som desværre, på trods af forfatterens forhåbning, nok aldrig er blevet trykt: Under det komplicerede ordsprog “Saresti mai il Potta da Modona [sic], che seminava i fascivoli a cavallo?” (Du skulle vel ikke være den Potta [navnet på en familie, men også slang for det kvindelige køn] fra Modena, som såede hestekatanjer?) henviser han til forklaring et andet sted: “Hvis Gud nogen sinde tillader, at min samtale om Vandringsmanden kommer til at se dagens lys gennem trykkepressen, så vil man der læse udførligt om dette ordsprogs oprindelse, som her ville være for lang og trættende” (f. 82r). Denne dialog synes aldrig at være blevet trykt, men man kunne måske håbe, at den findes i manuskriptform et sted?

Det vides ikke, hvordan Niels Krag modtog gaven. På Rigsarkivet opbevares Niels Krags officielle rejsedagbog på latin fra rejsen, underskrevet af Sten Bille og Niels Krag. Heraf fremgår, at de rejste fra Skotland netop den 6. august, hvor Niels Krag fik overrakt håndskriftet. På en af de sidste sider i rapporten står følgende:

“Den 6. august spiste vi tidligt på dagen, da vi allerede var rejseklare, frokost hos Dronningen, og efter frokost drog vi af sted til Leith, under ledsagelse af Dronningen med rådgivere og mange andre, som på den

³⁰ Nogle af ordsprogene står der ikke, og andre står der i en anden form. Således lyder Castelvetros “Siamo in casa Argo, & fuori talpa” (f. 84r, hjemme er vi Argos [dvs. hundredøjede eller altseende] og ude en muldvarp) fuldstændig omvendt i Florios *Gardine of recreation*: “Siamo in casa Talpe, e fuori Argo”.

allermest ærefulde måde førte os på vej. Så steg vi straks om bord på skibet, og efter at have lettet ankre sejlede vi ud gennem Forth Strædet lidt før solnedgang”.³¹

Castelvetro har altså været en af disse “mange andre”, som har taget del i fejringen ved at overrække Niels Krag håndskriftet med de italienske ordsprog.

GKS 2057 4°; en samling af italiensk poesi, vulgaritet, veltalenhed, kirkekritik og satire

Håndskriftet GKS 2057 4° samler en række forskellige læg af papir i varierende størrelse.³² Det er indbundet i blå, rødt og hvidt buntpapir, der ser ud til at være fra 1600-tallet. Indbindingen der måler 16,5 × 22,3 cm (× 7,5 cm) er falmet, men på indersiden af forpermen kan man se, hvor kraftige farverne en gang har været. Der er rester af to spændesnøre. Buntpapiret dækker en tidligere indbinding i pergament. På ryggen er en etiket, hvorpå der står *Poesie italiane*, vol. 241. På forsatsbladet står der v. 241.

Der er 458 blade med moderne foliering plus forsatsblade. De enkelte læg adskiller sig i størrelse (fra 19,5 × 14 til 21,5 × 15,8 cm) og har forskellige vandmærker. Enkelte af læggene har egen foliering. Flere af læggene er afgrænset af breve skrevet til Giacomo Castelvetro (således f. 361v og 362v). Indholdet af de enkelte sider spænder fra huskesedler (på 237b verso er der en oversigt over tøj og sengetøj dateret den 6. januar 1584) til trykmanuskripter.

Overordnet set indeholder håndskriftet tekster og digte af digtere fra Ludovico Castelvetros generation samt en lang række digte af digtere fra Modena, det indeholder reformationsvenlige tekster samt en del humoristisk, satirisk og antiautoritært materiale. Ligesom flere af Giacomo Castelvetros håndskrifter, der nu er i Trinity College Librarys og British Librarys besiddelse, er det indbundet i stor uorden.³³ Ikke alt materialet er i Giacomo Castelvetros hånd, men alt må siges at have

³¹ Rigsarkivet, Tyske Kancelli, Udenrigske Afdeling, Skotland: Akter og dokumenter vedrørende ægteskabet mellem James VI af Skotland og Frederik II's datter, prinsesse Anna 1589–1593. Min oversættelse, med tak til Erik Petersen.

³² En egentlig, detaljeret beskrivelse af håndskriftet er nu tilgængelig i *Fund og forskning online*.

³³ Butler 1950, s. 23, n. 75 omtaler Trinity College Librarys håndskrifter R.10.15; R.4.38 og R. 3.53 samt British Library Ms. Harley 3466 således: “like so many of Castelvetro’s papers they have been bound up in the greatest disorder: not only are many papers

Fig. 3: GKS 2057 4°, bindet. Det Kongelige Bibliotek.

missing and others transposed, but pages belonging to one volume have found their way into others of an entirely different content”.

et forhold til Giacomo Castelvetro, bortset fra et enkelt læg med fransk materiale, der stammer fra 1639, nemlig ff. 184–191 der er skrevet på fransk på et særskilt læg og med en karakteristisk anden skrift.³⁴

I det første læg er der i Giacomo Castelvetros håndskrift Ludovico Castelvetros bemærkninger over Bembos sonetter, “Annotationi sopra i sonetti del Bembo”.³⁵

Dernæst følger et didaktisk digt i *terza rima* om talekunsten (Med Ciceros tilsvarende latinske udtryk i marginen) forfattet af Ludovico Castelvetros ven Filippo Valentini, afskrevet af Giacomo Castelvetro i Basel i 1580 og Horats’ *Ars poetica* oversat til italiensk. Filippo Valentini havde sammen med Ludovico Castelvetro været en aktiv del af Akademiet i Modena, også kaldet Grillenzoni-akademiet efter Giovanni Grillenzoni, i hvis hus de reform-orienterede intellektuelle samledes indtil akademiet blev opløst pr. hertugeligt dekret i 1545 pga. mistanker om kætteri.³⁶ Da Valentini som en udløber af fejden mellem Caro og Ludovico Castelvetro blev anklaget for mord og samtidig var i inkquisitionens søgelys, måtte han flygte til den schweiziske kanton Graubünden. Fortalen er dedikeret “alla gentile e studiosa brigata modenese”, er underskrevet Zürich den 6. april 1561, og teksten efterfølges af et digt af Alessandro Melani og et svar fra forfatteren.³⁷ Den samme tekst findes i et håndskrift i Modena.³⁸

Dernæst følger en gruppe satiriske breve forfattet af Nicolò Franco (1515–1570) og skrevet i 1538.³⁹ Først er der et brev til luderne og lu-

³⁴ Det indeholder bl.a. *Discours veritable prononcé par mons. le prince en l’assemblée de Guienne tenue par luy en l’hostel de ville de Bordeaux le 13 nov. 1638* (184r–186v, “Sandfærdig tale holdt af prinsen [Henri, prince de Condé] i den forsamling i Guyenne, der blev afholdt af ham på Rådhuset i Bordeaux den 13. nov. 1638) *Lettre du M^r le duc de la Valette a monseig. le prince (datée a londre ce 6me fevrier 1639)* (ff. 186v–188r, brev fra Hertugen af la Vallette til prinsen (dateret i London den 6. februar 1639). Begge tekster findes udgivet som trykte bøger uden steds- eller årsangivelse.

³⁵ Denne del af håndskriftet er blevet indgående analyseret i Roncaccia 1999.

³⁶ Valentinis biografi i Girolamo Tiraboschi *Biblioteca modenese o Notizie della vita e delle opere degli scrittori nati degli stati del serenissimo signor duca di Modena*, Modena, 1781–86, vol. V, s. 306–321. For Grillenzoni, se G. Dall’Olio: Grillenzoni, Giovanni i *Dizionario biografico degli italiani*, XXII, 1979, s. 1–4;

³⁷ “Brigata” havde siden Boccaccio brugte det om selskabet i Decameron været et hyppigt brugt ord om lærde venneskaber – ligesom Ronsard brugte det om sine venner i 1540’erne.

³⁸ Tiraboschi 1781–86, V, s. 318. Roncaccia 1999 har identificeret det af Tiraboschi omtalte håndskrift.

³⁹ Francos breve blev udgivet i en trykt bog i 1539. KB har den udvidede andenudgave fra 1542: *Le pistole vulgari di M. Nicolo Franco*, Venedig, Antonio Gardane, 1542.

dernes svar, fulgt af forfatterens frustrerede brev til en Bonifacio Pignoli, der havde bedt ham skrive brevet til luderne. Dernæst er der et kort brev til lampen og lampens lange, krast realistiske svar om alt hvad den ser. Fra den indledende opdagelse af hvordan digterens højt besungne, dydige elskede i virkeligheden opfører sig, udvikler den sig til en veritabel gennemgang af de forskellige håndværk og beskæftigelser set fra løgnens og bedragets synsvinkel og med særligt henblik på bøgernes verden. Lampen kritiserer Pietro Bembo's åndelige herredømme og morer sig bl.a. ved at se de mange bøger om Petrarca der bliver udgivet fra vidt forskellige synsvinkler ("Il Petrarca commentato. Il Petrarca Sconcacato. Il Petrarca imbrodolato. Il Petrarca tutto rubbato. Il Petrarca Temporale, et il Petrarca Spirituale"⁴⁰), et synspunkt der går igen i Nicolò Francos kritik af petrarkismen. Pga. af nogle paskviller, som Nicolò Franco skrev mod pave Paulus 4., blev han dømt til døden af den romerske inkvisition og endte sine dage ved hængning på broen til Castel Sant'Angelo den 11. marts 1570.⁴¹

Herefter kommer et par tekster der alt efter smag kan kaldes frimodige eller vulgære. F. 104r–122v står digtet *La Zaffetta*, et sadistisk, satirisk digt om en venetiansk kurtisane ved navn Angela Zaffa, der er sin elsker utro, hvorfor han vælger at afstraffe hende; han tager hende med til Chioggia (en by syd for Venedig), hvor han lader hende udsætte for brutal gruppe-voldtægt af enogtredive mænd på række, hvor hver enkelt voldtægt bliver detaljeret beskrevet.

La Zaffetta er et digt på 114 8linjers strofer, der rimer ABABABCC, forfattet af en vis Lorenzo Veniero, forfatter ligeledes til *La Puttana errante* (den omvandrende luder). Teksten blev udgivet første gang omkring 1531 uden steds- eller årsangivelse.⁴²

I starten beder *La Zaffetta* desperat om hjælp, og hendes tidligere elsker svarer:

Signora mia, il mondo è fatto a scale.
Non sempre ride del ladro la moglie.
A Chioggia scende chi a Venetia sale,

⁴⁰ Ibid., f. 191r.

⁴¹ Franco Pignatti: Franco, Nicolò. *Dizionario biografico degli italiani*, 50, 1998, s. 202–206.

⁴² *La Zaffetta* blev genudgivet i 1651 i: *Poesie da fuoco di diversi autori*, Lucerna, Stephano Chirudich, 1651, hvoraf KB har et eksemplar, der takket være EoD (Ebooks on demand) kan downloades som PDF-fil i REX. I 1800- og 1900-tallet er kommet forskellige moderne udgaver. Den her benyttede udg. er udgivet i serien af *Raccolta di rarissimi opuscoli italiani degli XV et XVI secoli*, II, Paris, 1861.

(...) Voi rideste di me di carnevale,
 Quando ch'io havea del vostr'amor le doglie
 Hor di quaresim'io rido di voi,
 E cosi il gioco pari v`a fra noi.

Kære frue, verden er opbygget af trapper
 Og tyvens kone ler ikke altid
 Den der stiger op i Venezia, går ned i Chioggia
 Du lo af mig ved fastelavn
 Da din kærlighed forvoldte mig smerte
 Nu ler jeg ved fasten af dig
 Og således går spillet mellem os op.

Digtet er hård læsning. Der eksisterende tilsyneladende i 1500-tallet et verbum til at beskrive en sådan gruppevoldtægt; *Trentonizare*. Under ordsproget "Tutta è fava" (alt er bønne) i værket *Proverbii di messer Antonio Cornazano in facetie* fortælles om en bonde i nærheden af Imola der giftede sig med en meget listig kvinde, der var "trentonizata per tutto il paese", og altså, pænt sagt, havde ligget i med hele landsbyen. I sin samling af italienske ordsprog – se ovenfor – henviser Castelvetro under ordsproget "Tutta è fava" netop til *Proverbii di messer Antonio Cornazano in facetie*.

I dette læg er siderne nummeret, og der er ligefrem skrevet arksignatur, som om det drejede sig om et trykmanuskript. *La Zaffetta* efterfølges af *Il Manganello* (f. 123–148r), et misogynt skrift forfattet i 1400-tallet, hvortil Antonio Cornazzano forfattede et svar. Der er i dag bevaret et enkelt eller to trykte eksemplarer fra 1500-tallet af dette værk.

Håndskriftet indeholder også tekster, hvori Giacomo Castelvetro er mere personligt til stede. Der er bl.a. en kort dialog (ff. 363r– 368v) med titlen *Un'amichevole ragionamento di due veri amici, che sentono il contrario d'uno terzo loro amico* (en venskabelig samtale mellem to sande venner, der bliver modsagt af en tredje fælles ven). Deri tales både om London og om en person ved navn "Castel."

Efter den følger to tekster, der trækker tråde længere tilbage i Giacomo Castelvetros liv. Ludovico Castelvetro, som Giacomo opholdt sig sammen med, døde i 1571 i nærheden af Chiavenna i den schweiziske kanton Graubünden. Der er ikke megen dokumentation af Giacomos færden i denne periode, men i dette håndskrift er der en tekst, som han har skrevet i 1571, nemlig de to tekster ff. 369r–375r, "esempio d'uno pio sermone et d'una Christiana lettera" (eksempel på en from

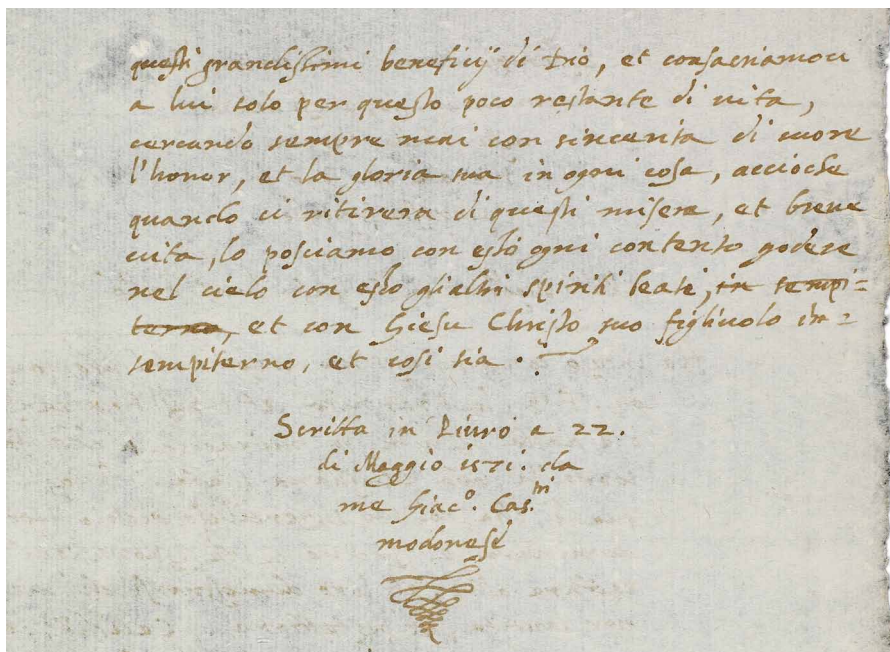

Fig. 4: GKS 2057 4°, f. 375r. Underskriften på “un pio sermone”, dateret 22. maj 1571. Det Kongelige Bibliotek.

prædiken og på et kristent brev”) som afsluttes med: “Scritta in Piuro a 22. di Maggio 1571 da me Giac.º Cas.º.º”, altså skrevet i Piuro [en lille by uden for Chiavenna] den 22. maj 1571 af mig Giac.º Cas.º.º.” Det fremgår ikke hvem prædikenen er forfattet af.

Dette læg efterfølges af en italiensk oversættelse af to af Erasmus’ dialoger under titlen *Dimestichi ragionamenti di Desiderio Erasmo Rotterdamo* (f.377r–380r), hvoraf der er oversat indledningsteksten til dedikationsbrevet til Frobenius (dateret Basel, den 1. august 1534), og de to dialoger “De votis temere susceptis” (oversat som “De voti [overstreget: inconsideratamente] mattamente fatti”) og “De captandis sacerdotiis” (oversat som “De procacciar benefici”).

Andre tekster der kan henføres til tanker om kirkereform og dermed til den italienske diaspora i schweiziske områder er oversættelser af enkelte af Davids salmer, nærmere bestemt nr. 1, 19, 30, 51, 91.

Det dominerende spor i samlingen er den italienske poesi. Lægget f. 150–177 indeholder hyldester til bl.a. Trifon Gabriele (1470–1549)

og Sperone Speroni (1500–1588),⁴³ lægget 192r–227r (et læg hvorpå Castelvetro har skrevet *Volume senza ordine*, “Bind uden orden”) indeholder digte af Torquato Tasso (heriblandt et digt, “A Ferrara nella venuta della serenissima Barbara Austria Duchessa”, som ikke fremgår af udgaven af Tassos værker)⁴⁴, dennes far, Bernardo Tasso, Giulio Coccapani (død 1544), Ridolfo Arlotti (død 1613), Francesco Ambrosio/Ambrogio (1534–1563), Gabriele Falloppia (1523–1562), Alessandro Melani (1512–1568), og Gasparo Bernuzzi Parmigiano, de to læg 238r–304 indeholder digte af Falloppia til Tarquinia Molza (1542–1617) og dennes svar (selvstændigt folieret 1–38 og 1–40) og lægget 304r–314 indeholder digte af ovennævnte “Alessandro Melano modenese” til den samme.⁴⁵

En række læg i den sidste del af håndskriftet har tilhørt noget der ligner en planlagt udgivelse af digtere fra Castelvetros slægtsby, Modena. På læggenes forsider og bagsider står der således:

- f. 276r: Volume secondo delle poesie de poeti modonesi [sic]
 (Bind to af digte af digtere fra Modena)
 f. 335v: VII vol. Delle opere de poeti modonesi
 f. 336v: 3° vol. Dell’opere de poeti modonesi
 f. 353r: X volume dell’opere de poeti modonesi

Håndskriftet indeholder således bind 2, 3, 7, og 10 af et planlagt værk om digtere fra Modena.

I den sidste del af håndskriftet er der (f. 399–415v) en lang tale af Sperone Speroni (1500–1588), der var en af de kendte lærde i Padova, i anledning af Hertuginde af Urbino’s død i 1547, *Oratione del Sr. Sperone*,

⁴³ Epitafiet til Sperone Speroni indgår ikke i den store udgave fra 1740 (*Opere di Sperone Speroni degli Alvarotti, tratte da’ MSS. Originali*. Venezia, Domenico Occhi, 1740), hvori alle mindedigte til Speronis hyldest er udgivet.

⁴⁴ I håndskriftet Ms. 1251, 8°, “Rime di diversi”, Biblioteca Universitaria di Bologna, findes f. 118r et digt med incipit “Ben a ragion in si superba fronte”, hvorpå der står skrevet “Del signor Torquato Tasso” men ikke dedikationen, jf. Angelo Solerti (udg.) *Le rime di Torquato Tasso, edizione critica su i manoscritti e le antiche stampe*, Bologna, 1898–1902, bind I, p. 84. Angelo Solerti valgte ud fra et forsigtighedsprincip at relegere dette digt til gruppen af digte med tvivlsom autenticitet (jf. *ibid.*, p. 82). Digtet kan måske nu tilskrives Tasso og placeres i en præcis sammenhæng.

⁴⁵ Flere af disse forfattere findes beskrevet i “Racconto delle vite d’alcuni letterati del suo tempo” der findes i et håndskrift i Modena, der netop er blevet udgivet i Ludovico Castelvetro, *Filologia ed eresia. Scritti religiosi*. Udg. af Guido Mongini, Brescia, Morcelliana, 2011. Håndskriftet blev if. udgiveren benyttet af Tiraboschi.

fatta in morte della S.ra Giulia Varana Duchessa d'Urbino,⁴⁶ efterfulgt (f. 419–439) af et foredrag om sjælen, forfattet af Paulus Manutius (1512–1574), søn af Aldus.

Satirisk-humoristiske samlinger er et par sider med citater (på latin) taget fra Salmerne og sat ind som udsagn af forskellige dele af det franske hof (f. 228) samt ff. 229v–230r en samling af citater som var sat op forskellige steder i Padova i 1580, da alle de studerende havde forladt byen pga. en konflikt med bystyret. Konflikten var reel og voldsom og gav anledning til et slag mellem Padovas studenter og Venedigs gendarmere samt til henrettelsen af en af de studerendes leder. Det er blevet hævdet, at studenternes efterfølgende fravær fra byen måske var en af grundene til, at byen virkede så tom på Montaigne, da han besøgte den i 1580.⁴⁷

F. 383v er der en citatsamling af latterlige gravskrifter (“Memoriale d’alcuni epitafi ridiculosi”). Endelig er der i den sidste del af håndskriftet en lang række *pasquinate*, altså den type smædeskrifter man i Danmark kalder paskviller, skandvers eller smædevers rettet mod kirkelige autoriteter, stilet til f.eks. Kardinalen af Urbino, Kardinalen af Carpi og “De franske kardinaler”.

Yderst interessant er der ff. 388–396v et selvstændigt læg indeholdende hvad der må være trykmanuskriptet til andenudgaven af Francesco Bettis brev til den markis som han tidligere var i tjeneste hos, *Lettera di Francesco Betti Gentilhuomo Romano al Marchese di Pescara*.

Humanisten Francesco Betti (1521–1590) var sekretær for Francesco d’Avalos, markis’en af Pescara indtil han i 1557 på grund af sin religiøse overbevisning flygtede til Basel og dernæst Zürich hvorfra han skrev et brev til sin tidligere patron, *Lettera di Francesco Betti romano, all’illustriss. et eccellentiss. S. Marchese di Pescara suo padrone, ne la quale da conto a sua Eccellenza de la cagione perché licenziato si sia dal suo servizio*, der blev udgivet i Basel samme år. I 1588 udgav han en revideret udgave med dedikation til Orazio Pallavicino hos John Wolfe i London, som nu er uhyre sjælden. I dedikationen til Pallavicino forklarer han, at han for længst har mistet sine frieksemplarer og at han i mange år har været ude af stand til at hjælpe folk, der ledte efter et eksemplar af bogen. Derfor har han fået lyst til at lade den genudgive og i den forbindelse kunne han ikke lade være med at lave nogle ændringer i teksten.

⁴⁶ Udgivet i Speroni 1740, vol. III, s. 115–135.

⁴⁷ Dette blev hævdet af Enea Balmas: *Note intorno al soggiorno padovano di Montaigne*, Padova, 1959, hvori han sammenlignede hvad to forskellige bykrønikeskrivere i Padova skrev om denne begivenhed.

Hele dette manuskript er tilsyneladende sendt som et brev fra Betti til Pallavicino. Brevet er afsendt den 31. august fra Basel til Orazio Pallavicino, samme dato som dedikationen fra Betti til Pallavicino er underskrevet. Håndskriftet er forsynet med sætningen “This may be printed” og underskrevet med en udførlig og autoritativ underskrift af Abraham Hartwell. Abraham Hartwell den yngre (1553/4–1606), oversatte i 1590’erne tre værker fra italiensk til engelsk og et enkelt fra fransk til engelsk for John Wolfe.⁴⁸

Der er ganske små korrekturrettelser i teksten. På f. 390v er der således med et a) og et b) flyttet om på udtrykkene “dell’Italia” og “della patria” i sætningen “si puo agevolmente conoscere di quanti & quali honori io misia volotariamente privato, in privandomi della patria con molti altri luoghi, delle corti, dell’Italia” (Betti 1588 p. 13).

I marginen er de enkelte trykarks sidetal angivet, ligesom det i teksten er markeret, hvor sideskiftene befinder sig. Disse markeringer passer i de fleste tilfælde præcis, i andre tilfælde på et ord nær, med sideskiftene i bogen. Disse markeringer synes således at markere et mellemstadiet i tilrettelægningsen af bogen.

Paola Ottolenghi hævdede i sin monografi om Castelvetro, at “Det højst sandsynligt har været ham, der stod bag udgivelsen af vennens trykte bog”.⁴⁹ Denne formodning synes hermed at være dokumenteret.

Håndskriftet GKS 2057 4° dokumenterer den håndskrevne cirkulation af tekster i Renæssancen i Italien og indeholder en lang række digte hvoraf flere må formodes at være uudgivne. Håndskriftet indeholder desuden den type tekster, som den engelske ambassadør i hast nåede at fjerne fra Castelvetros bopæl i Venedig, og hvis opdagelse med sikkerhed ville have kostet Castelvetro livet. Endelig bekræfter håndskriftet Paola Ottolenghis hypotese om at Castelvetro havde været dybt involveret i udgivelsen af den anden og reviderede udgave af Francesco Bettis brev.

⁴⁸ De fire bøger er: Duarte Lopes, *A report of the kingdome of Congo, a region of Africa*, 1597, ESTC 16805; Lazzaro Soranzo, *The Ottoman of Lazaro Soranzo*, 1603, ESTC 22931; Giovanni Tommaso Minadoi, *The history of the vvarres betweene the Turkes and the Persians*, 1595, ESTC 16805; *A true discourse, vpon the matter of Martha Brossier of Romorantin*, ESTC 3841. For de italienske bøgernes vedkommende se Tomita 2009.

⁴⁹ Ottolenghi 1982, s. 52, n. 7, cf. *ibid.*, s. 11.

389

Lettera di Francesco Betti gentilhuomo romano
al marchese di Pescara.

Io mi persuado V. Ecc. s' mio et padrone sempre osservandissimo, che se da alcune ragioni in qua
ponendo V. Ecc. da parte le sue alte considerazioni, si saza mai abbisogna a per fare un poco di fatto
mici saza a quell'onestà et verità incorno scimento della uera ragione della mia partita di Sicilia, poi che
non solamente ella haua potuto intendere, che io sia dimorato in Basilea più di due mesi, per aspettare in
il Cortio: ma anchora haua potuto sapere, come io sia poi venuto, et fermato in questa città con espelli.
Laonde mi parrebbe sapere ciò che dice a V. Ecc. come cosa nuova, che io sia venuto a unire in pace,
come costà s'usa comunemente di dire, Letterano. ma ben le dico, sentendone che si vuole da diverse
ragioni, qual sia stata la vera ragione, che m'ha tenuto di fare del disegno et della determination mia
finè un minimo certo, non che particolare, conto a V. Ecc. a cui di tutte le mie più gravi occorrenze, come a
sario, et a benignissimo principe, et come a mio amoreuolissimo signore et protettore ho sempre liberamente
et confidatamente dato. anzi perché io habbia posto ogni studio, et usate ogni arte ane possibile, per tenere
del tutto al cosa tal mia determinatione. il che fatto, l'apuzo con breuità le ragioni, che saranno spinto al
uente a unire in queste contrade. ho detto con breuità, perciò che nel farlo, io era intendo d'entrare in
suoi ragionamenti di religione. si però ho per fermo, che seruando V. Ecc. le regole et gli ordinamenti
di quella, in cui ella è stata annunziata, et uale, si rechebbe a carico di coscienza il leggerli. et si però
non ho anchora hauuto luogo di fare tale studio in quella, che ho tenuto per buona, et eccitata
per santa et ueramente cristiana. che io ardisi di seruire con sufficente ad amano, per far conto
che non n'habessero altrimenti alcuna cortezza. Ma prima che io entri a narrare a V. Ecc. quello
che ho proposto, voglio, che ella intenda, che il non habere io prima scritto, non è seguito
per mancamento di buon uolere: ma sì per abbondanza d'interdita, che me l'ha uelato. Laonde
con ogni humiltà la prego a scusarmi appo se stessa di questo prima di questa mia tardanza. per
ciò che, che siderandolo io oltre modo, ne riceuero da lei a gratiosissimo favore. Hora per non
indugiare più a darle ragione de fatti miei, V. Ecc. sopra, che non senza mio gran coragglio ho
eseguito questa mia determinatione, senza comunicarla a lei, che con la sua naturale
humanità et benignità n'ha compiutamente afficuzato, et col senno et con l'amoreuolezza indigato
a parlare con ogni libertà et con molta franchezza, non che altro, tutti i miei pericoli. Sopra anchora,
che l'auere io celato questo non è seguito per neppuna, che io habbia hauuto di palesare glieli. si però
che io non potreu sperare di tenerlo lungamente celato a nessuna persona: et se perché mi pare, che
altri si debbe ne guadagnare di scoprire alcuni sorzi et disbonisti perficci, et o per uita, per se et
sceletrate et non miga quelle cose, che trion per buone et per sante, et che siano per fare la propria
eterna salute insieme con la gloria di Dio: si come io ho fermamente tenuto, et tengo questa.
Non ho anchora lasciato di parlarle parte, perché io habbia in alcuna maniera dubitato, che, sa
perdo V. Ecc. la mia determinatione, et non approuandola, si fosse potuto indurre a dire, o a far
cosa, onde io sarei si a temere persecutione, o altro male. perciò che quantunque io fossi certo,

Fig. 5: GKS 2057 4°, f. 389r. Trykmanuskript til andenudgaven af Francesco Bettis *Lettera di Francesco Betti Gentilhuomo Romano al Marchese di Pescara*, udgivet hos John Wolfe i London i 1588. Det Kongelige Bibliotek.

Håndskrifternes proveniens

GKS 2052 4° på den ene side og på den anden side GKS 2053 4° og GKS 2057 4° er indgået i Det Kgl. Bibliotek ad to forskellige veje. Ingen af håndskrifterne optræder i den ældste liste over håndskrifter i Det Kgl. Bibliotek, den såkaldte Schumachers liste fra 1665.⁵⁰ De nævnes alle tre i *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store Kongelige Bibliothek* fra 1786, så de må alle tre være indgået mellem 1660 og 1786. Man kunne ellers have formodet, at GKS 2052 4° var indgået i lige linje fra Niels Krag, men det må være gået igennem private samlere på vejen til Det Kongelige Bibliotek. Niels Krag overdrog sine papirer til Jonas Venusinus, hvorfra de gik videre til Universitetsbiblioteket, der efterfølgende brændte i 1728, men GKS 2052 4° må have taget en anden vej.⁵¹

Så er det nemmere at identificere de to andre håndskrifter. Både GKS 2053 4° og GKS 2057 4° er indgået i Det Kongelige Biblioteks samlinger fra Christian Reitzers (1665–1736) bibliotek, som blev erhvervet i 1721.⁵² I den bevarede håndskrevne katalog over Reitzers bibliotek (E 15, vol. 1) har de hhv. numrene 5744 og 5748. Katalogposterne på disse to numre i E 15 er langt mere udførlige end Det Kongelige Biblioteks gamle håndskrevne katalogposter, som siden er blevet retrodigitaliseret i REX. Deraf kan ses, at håndskrifterne i GKS 2057 4° allerede har været bundet ind sammen på daværende tidspunkt.

Skulle man gå videre, måtte man identificere det bibliotek, hvorfra disse to håndskrifter er indgået i Reitzers bibliotek. På ryggen af GKS 2053 4° er der en etiket, hvorpå der står “Castelvetro/sopra Dante vol. 326”. På f. 2r står der v. 326. Dette håndskrift har dermed tilhørt samme tidligere bibliotek som GKS 2057 4°. Mange af Det Kongelige Biblioteks bind med håndskrevne rejserelationer stammer fra Christian Reitzers bibliotek,⁵³ og en lang række af de italienske håndskrifter, der er ind-

⁵⁰ Erik Petersen: Wulfstans kodex og Schumachers liste. Om den ældste fortegnelse over håndskrifter i Det Kongelige Bibliotek. *Fund og Forskning*, 48, 2009, s. 7–56.

⁵¹ S. Birket Smith: *Om Kjøbenhavns Universitetsbibliothek* før 1728, især dets håndskriftsamlinger, 1882 (genoptryk 1982), s. 106–20.

⁵² Om Reitzers bibliotek se Harald Ilsøe, I, 1999, s. 312–402. E.C. Werlauff, *Historiske Efterretninger om det store kongelige Bibliothek i Kiøbenhavn*, 1844. s. 72–78. Efter at Reitzers bibliotek var blevet indlemmet i KB, skrev Andreas Hojer en kort artikel om det i tidsskriftet *Nova litteraria*, 11, 1721. Siden skrev Rasmus Nyerup en artikel om Reitzers bibliotek: Bidrag til det kongelige Bibliotheks Historie. *Minerva*, 1786, September Hæfte, Første Afdeeling, s. 320–329.

⁵³ Jon Erichsen: *Udsigt over den gamle Manuscript-Samling i det store Kongelige Bibliothek*, 1786, s. 81. Erichsen bygger på tilsyneladende upublicerede oplysninger fra Rasmus Nyerup.

gået i GKS gennem Reitzers bibliotek har en tilsvarende nummerering på ryg og forsatsblad/titelblad. Ved hjælp af disse numre og kataloger over biblioteker fra 1600-tallet kunne man håbe at nå frem til det bibliotek, hvorfra de er indgået i Reitzers bibliotek, og det håber jeg at kunne gå videre med.⁵⁴

Konklusion

Giacomo Castelvetro var ikke en af de store italienske forfattere fra Renæssancen, men en nevø af en af de mindre kendte forfattere i italiensk litteraturhistorie, de såkaldte *minori*, Ludovico Castelvetro. Med sin tilstedeværelse i Danmark leverede Giacomo Castelvetro endnu et italiensk bidrag til Christian 4.'s historie,⁵⁵ og måske kan hans tilstedeværelse i Danmark ses som et tegn på en spirende italianisme i Danmark på Christian 4.s tid, hvor danske adelige og lærde havde studeret i Italien og hjembragt interesser. Med sin samling af italienske ordsprog foræret til Niels Krag bliver han en forgænger til franskmanden Daniel Matras (1598–1689), der som lærer i fransk og italiensk ved det adelige akademi i Sorø i 1633 udgav tematisk ordnede og parallelt opstillede franske, danske, italienske og tyske ordsprog i *Proverbes, sentences et mots dorez*.⁵⁶

De to håndskrifter som er blevet behandlet i denne artikel, adskiller sig radikalt fra hinanden; det ene er et perfekt afrundet, afsluttet værk, der hidtil har været ukendt og nu føjer sig til den korte liste af kendte afsluttede værker fra Giacomo Castelvetros hånd, det andet er en samling af mangeartede skrifter, som har tiltrukket Castelvetro. Sammen bevidner de den vidt forskellige brug af håndskrifter i Renæssancens Italien og Europa.

En typisk formulering i Giacomo Castelvetros håndskrifter er "Riscritto". Han lader tekster afskrive for at give dem et nyt liv i en ny sammenhæng. Giacomo Castelvetro er i ordets fineste forstand en formidler af den italienske humanisme og den europæiske renæssancekultur, formidler i geografisk forstand ved sin undervisning i Nordeuropa og i tidsmæssig forstand gennem sin bevaring af skrifter for eftertiden under mottoet: "Måske vil vi engang glædes ved at mindes dette".

⁵⁴ Ilsø nævner, at disse signaturer fra et tidligere bibliotek også forefindes på spanske håndskrifter: Ilsø I, 1999, 364.

⁵⁵ For nu at citere en titel ved Johs. Lindbæk fra *Danske magasin*, 6, I, s. 344–368.

⁵⁶ Udgivet som Bind 5 i *Danmarks gamle ordsprog*, 1981.

Tak til Ivan Boserup, Susanne Budde, Karsten Christensen, Erik Petersen og Federico Zuliani for diskussion af emnet for denne artikel. Efter afslutningen af denne artikel er følgende bøger med Giacomo Castelvetro's ejermærke dukket op: Niccolò Granucci: *Le piaceuol notte et lieto giorno*. Venetia, Iacomo Vidali, 1574 (Filos., 3301 oktav); *I sacri psalmi di David, distinti in cinque libri* (oversat af Antonio Brucioli). Venetia, Aurelio Pincio, 1534 (20, –316); [Valdes?]: *Due dialoghi/ Luno di Mercurio et Caronte (...) laltro di Lattantio et di uno archidiacono*. Venetia, [efter 1546], (146,–44). To af disse bøger nævnes i H.O. Langes håndskrevne fortegnelse over ejermærker i bøger i det kgl. Bibliotek med signaturen NKS 883 8°.

SUMMARY

ANDERS TOFTGAARD: “Perhaps even this distress it will some day be a joy to recall”. On Giacomo Castelvetro’s manuscripts in *The Royal Library, Copenhagen*.

In exile from his beloved Modena, Giacomo Castelvetro (1546–1616) travelled in a Europe marked by Reformation, counter-Reformation and wars of religion. He transmitted the best of Italian Renaissance culture to the court of James VI and Queen Anna of Denmark in Edinburgh, to the court of Christian IV in Copenhagen and to Shakespeare’s London, while he incessantly collected manuscripts on Italian literature and European contemporary history.

Giacomo Castelvetro lived in Denmark from August 1594 to 11 October 1595. Various manuscripts and books which belonged to Giacomo Castelvetro in his lifetime, are now kept in the Royal Library in Copenhagen. Some of them might have been in Denmark ever since Castelvetro left Denmark in 1595. Nevertheless, Giacomo Castelvetro has never been noticed by Danish scholars studying the cultural context in which he lived. The purpose of this article is to point to Castelvetro’s presence in Denmark in the period around Christian IV’s accession and to describe two of his unique manuscripts in the collection of the Royal Library.

The Royal Library in Copenhagen holds a copy of the first printed Italian translation of the Quran, *L’Alcorano di Macometto, nel qual si contiene la dottrina, la vita, i costumi et le leggi sue* published by Andrea Arrivabene in Venice in 1547. The title page bears the name of the owner: Giac° Castelvetro. The copy was already in the library’s collections at the time of the Danish King Frederic III, in the 1660’s.

The three manuscripts from the Old Royal collection (GKS), GKS 2052 4°, GKS 2053 4° and GKS 2057 4° are written partly or entirely in the hand of Giacomo Castelvetro. Moreover, a number of letters written to Giacomo Castelvetro while he was still in Edinburgh are kept among letters addressed to Jonas Charisius, the learned secretary in the Foreign Chancellery and son in law of Petrus Severinus (shelf mark NKS (New

Royal Collection) 1305 2°). These letters have been dealt with by Giuseppe Migliorato who also transcribed two of them.

GKS 2052 4°

The manuscript GKS 2052 4° (which is now accessible in a digital facsimile on the Royal Library's website), contains a collection of Italian proverbs explained by Giacomo Castelvetro. It is dedicated to Niels Krag, who was ambassador of the Danish King to the Scottish court, and it is dated 6 August 1593. The title page shows the following beautifully written text:

Il Significato D'Alquanti belli & vari proverbi dell'Italica Favella, già fatto da G. C. M. & hoggi riscritto, & donato, in segno di perpetua amicitia, all' ecc. te. D. di legge, Il S. r. Nicolò Crachio Ambasc. re. del Ser. mo Re di Dania a questa Corona, & Sig. r mio sempre osser. mo

Forsan & haec olim meminisse iuvabit

Nella Citta d'Edimburgo

A VI d'Agosto 1593

The manuscript consists of 96 leaves. On the last page of the manuscript the title is repeated with a little variation in the colophon: *Qui finisce il Significato D'alquanti proverbi italiani, hoggi rescritto a requisitione del S. r. Nicolo Crachio eccelente Dottore delle civili leggi &c.*

Since the author was concealed under the initials G.C.M., the manuscript has never before been described and never attributed to Giacomo Castelvetro. However, in the margin of the title page, a 16th century hand has added: "Giacomo Castelvetro modonese", and the entire manuscript is written in Giacomo Castelvetro's characteristic hand. The motto "Forsan et haec olim meminisse iuvabit" is from Vergil's *Aeneid* (I, 203); and in the Loeb edition it is rendered "Perhaps even this distress it will some day be a joy to recall". The motto appears on all of the manuscripts that Giacomo Castelvetro copied in Copenhagen.

The manuscript was evidently offered to Professor Niels Krag (ca. 1550–1602), who was in Edinburgh in 1593, from May to August, as an ambassador of the Danish King. On the 1st of August, he was knighted by James VI for his brave behaviour when Bothwell entered the King's chamber in the end of July. The Danish Public Record Office holds Niels Krag's official diary from the journey, signed by Sten Bilde and Niels Krag. It clearly states that they left Edinburgh on August 6th, the day in which Niels Krag was given the manuscript. Evidently, Castelvetro was one of the many persons celebrating the ambassadors at their departure.

The manuscript is bound in parchment with gilded edges, and a gilded frame and central arabesque on both front cover and end cover.

There are 417 entries in the collection of proverbs, and in the explanations Giacomo Castelvetro often uses other proverbs and phrases. The explanations are most vivid, when Castelvetro explains the use of a proverb by a tale in the tradition of the Italian novella or by an experience from his own life.

The historical persons mentioned are the main characters of the sixteenth century's religious drama, such as Henry VIII, Edward VI, Mary I, Elizabeth, James VI, Henry Howard, Earl of Surrey, and his son, Thomas Howard, 4th Duke of Norfolk, Gaspard de

Coligny and the Guise family, Mary Stuart, Don Antonio, King of Portugal, the Earl of Bothwell and Cosimo de' Medici. The Catholic Church is referred to as "Setta papesca", and Luther is referred to as "il grande, e pio Lutero" (f. 49v). Giovanni Boccaccio and Francesco Petrarca are referred to various times, along with Antonio Cornazzano (ca. 1430–1483/84), the author of *Proverbi in facie*, while Brunetto Latini, Giovanni Villani, Ovid and Vergil each are mentioned once.

Many of the explanations are frivolous, and quite a few of them involve priests and monks. The origin of the phrase "Meglio è tardi, che non mai" (52v, "better late than never") is explained by a story about a monk who experienced sex for the first time at the age of 44. In contrast to some of the texts to be found in the manuscript GKS 2057 4° the texts in GKS 2052 4°, are not misogynist, rather the opposite.

Castelvetro's collection of proverbs is a hitherto unknown work. It contains only a tenth of the number of proverbs listed in *Gardine of recreation* (1591) by John Florio (1553?–1625), but by contrast these explanations can be used, on the one hand, as a means to an anthropological investigation of the past and on the other hand they give us precious information about the life of Giacomo Castelvetro. For instance he cites a work of his, "Il ragionamento del Viandante" (f. 82r), which he hopes to see printed one day. It most probably never was printed.

GKS 2057 4°

The manuscript GKS 2057 4° gathers a number of quires in very different sizes. The 458 folios in modern foliation plus end sheets are bound in blue marbled paper (covering a previous binding in parchment) which would seem to be from the 17th century. The content spans from notes to readyforprint-manuscripts.

The manuscript contains text by poets from Ludovico Castelvetro's generation, poems by poets from Modena, texts tied to the reformation and a lot of satirical and polemical material. Just like some of Giacomo Castelvetro's manuscripts which are now in the possession of Trinity College Library and the British Library it has "been bound up in the greatest disorder" (cf. Butler 1950, p. 23, n. 75). Far from everything is written in the hand of Giacomo Castelvetro, but everything is tied to him apart from one quire (ff. 184–192) written in French in (or after) 1639.

The first part contains "Annotationi sopra i sonetti del Bembo" by Ludovico Castelvetro, (which has already been studied by Alberto Roncaccia), a didactic poem in terza rima about rhetoric, "de' precetti delle partitioni oratorie" by "Filippo Valentino Modonese", "rescritto in Basilea a XI di Febraio 1580 per Giac° Castelvetri" and the *Ars poetica* by Horace translated in Italian.

These texts are followed by satirical letters by Nicolò Franco ("alle puttane" and "alla lucerna" with their responses), by *La Zaffetta*, a sadistic, satirical poem about a Venetian courtesane who is punished by her lover by means of a gang rape by thirty one men, and by *Il Manganello* (f. 123–148r), an anonymous, misogynistic work.

The manuscript also contains a dialogue which would seem to have been written by Giacomo Castelvetro, "Un'amichevole ragionamento di due veri amici, che sentono il contrario d'uno terzo loro amico", some religious considerations written shortly after Ludovico's death, "esempio d'uno pio sermone et d'una Christiana lettera" and an Italian translation of parts of Erasmus' *Colloquia* (the dedication to Frobenius and the two dialogues "De votis temere susceptis" and "De captandis sacerdotiis" under the

title *Dimestichi ragionamenti di Desiderio Erasmo Roterodamo*, ff. 377r–380r), and an Italian translation of the psalms number 1, 19, 30, 51, 91.

The dominating part is, however, Italian poetry. There is encomiastic poetry dedicated to Trifon Gabriele and Sperone Speroni and poetry written by poets such as Torquato Tasso, Bernardo Tasso, Giulio Coccapani, Ridolfo Arlotti, Francesco Ambrosio/Ambrogio, Gabriele Falloppia, Alessandro Melani and Gasparo Bernuzzi Parmigiano.

Some of the quires are part of a planned edition of poets from Castelvetro's home town, Modena. On the covers of the quires we find the following handwritten notes:

- f. 276r: Volume secondo delle poesie de poeti modonesi
- f. 335v: VII vol. Delle opere de poeti modonesi
- f. 336v; 3° vol. Dell'opere de poeti modonesi
- f. 353: X volume dell'opre de poeti modonesi

In the last part of the manuscript there is a long discourse by Sperone Speroni, "Oratione del Sr. Sperone, fatta in morte della S.ra Giulia Varana Duchessa d'Urbino", followed by a discourse on the soul by Paulus Manutius.

Finally, among the satirical texts we find quotes (in Latin) from the Psalms used as lines by different members of the French court in a humoristic dialogue, and a selection of graffiti from the walls of Padua during the conflict between the city council and the students in 1580. On fol. 383v there is a "Memoriale d'alcuni epitafi ridiculosi", and in the very last part of the manuscript there is a certain number of *pasquinate*.

When Castelvetro was arrested in Venice in 1611, the ambassador Dudley Carleton described Castelvetro's utter luck in a letter to Sir Robert Cecil, stating that if he, Carleton, had not been able to remove the most compromising texts from his dwelling, Giacomo Castelvetro would inevitably have lost his life:

"It was my good fortune to recover his books and papers a little before the Officers of the Inquisition went to his lodging to seize them, for I caused them to be brought unto me upon the first news of his apprehension, under cover of some writings of mine which he had in his hands. And this indeed was the poore man's safetie, for if they had made themselves masters of that Magazine, wherein was store and provision of all sorts of pasquins, libels, relations, layde up for many years together against their master the Pope, nothing could have saved him"

Parts of GKS 2057 4° fit well into this description of Castelvetro's papers. A proper and detailed description of the manuscript can now be found in *Fund og Forskning Online*.

Provenance

GKS 2052 4° on the one side, and on the other side, GKS 2053 4° and GKS 2057 4° have entered The Royal Library by two different routes. None of the three manuscripts are found in the oldest list of manuscripts in the Royal Library, called Schumacher's list, dating from 1665. All three of them are included in Jon Erichsen's "View over the old Manuscript Collection" published in 1786, so they must have entered the collections between 1660 and 1786.

Both GKS 2053 4° and GKS 2057 4° have entered The Royal Library from Christian Reitzer's library in 1721. In the handwritten catalogue of Reitzer's library (The Royal

Library's archive, E 15, vol. 1, a catalogue with very detailed entries), they bear the numbers 5744 and 5748.

If one were to proceed, one would have to identify the library from which these two manuscripts have entered Reitzer's library. On the spine of GKS 2053 4° there is a label saying "Castelvetro / sopra Dante vol 326" and on f. 2r the same number is repeated: "v. 326". On the spine of GKS 2057 4°, there is a label saying "Poesie italiane, vol. 241", and on the end sheet the same number is repeated: "v. 241". These two manuscripts would thus seem to have belonged to the same former library. Many of the Royal Library's manuscripts with *relazioni* derive from Christian Reitzer's library, and a wide range of Italian manuscripts which have entered the Royal Library through Reitzer's library have a similar numbering on spine and title page. Comparing these numbers with library catalogues from the 17th century, one might be able to identify the library from which these manuscripts entered Reitzer's library, and I hope to be able to proceed in this direction.

Conclusion

Giacomo Castelvetro was not a major Italian Renaissance writer, but a nephew of one of the lesser-known writers in Italian literature, Ludovico Castelvetro. He delivered yet another Italian contribution to the history of Christian IV, and his presence could be seen as a sign of a budding Italianism in Denmark in the era of Christian IV. The collection of Italian proverbs that he offered to Niels Krag, makes him a predecessor of the Frenchman Daniel Matras (1598–1689), who as a teacher of French and Italian at the Academy in Sorø in 1633 published a parallel edition of French, Danish, Italian and German proverbs.

The two manuscripts that are being dealt with in this article are two very different manuscripts. GKS 2052 4° is a perfectly completed work that was hitherto unknown and now joins the short list of known completed works by Giacomo Castelvetro. GKS 2057 4° is a collection of variegated texts that have attracted Giacomo Castelvetro for many different reasons. Together the two manuscripts testify to the varied use of manuscripts in Renaissance Italy and Europe.

A typical formulation of Giacomo Castelvetro's is "Riscritto". He copies texts in order to give them a new life in a new context. Giacomo Castelvetro is in the word's finest sense a disseminator of Italian humanism and European Renaissance culture. He disseminated it in a geographical sense, by his teaching in Northern Europe, and in a temporal sense through his preservation of texts for posterity under the motto: "Perhaps even this distress it will some day be a joy to recall".